

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Bakalářská práce

Autor: Anastasia Danilevich

Jazykový kontakt srbštiny a turečtiny

Language contact of Serbian and Turkish

Praha 2016

vedoucí práce: Mgr. Helena Stranjik

konzultant: Mgr. Sandra Vlainić

Děkuji Mgr. Heleně Stranjik a Mgr. Sandře Vlanić za jejich cenné rady, poskytnutí materiálů a čas, který mi věnovaly.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 8. ledna 2016

Podpis:

Klíčová slova:

jazykový kontakt, srbština, turečtina, vliv turečtiny, výpůjčka, lexikální výpůjčka, přejatá slova.

Keywords:

language contact, Serbian language, Turkish language, Turkish influence, borrowing, lexical borrowing, loanwords.

Abstrakt:

Tématem bakalářské práce je jazykový kontakt srbštiny a turečtiny. Práce se zaměřuje především na dopad kontaktu těchto jazyků, který je zastoupen výpůjčkou (turcizmem). Součástí práce je slovník turcizmů, obsahující slova v původní turecké podobě, synonyma v srbštině a překlad do češtiny.

První kapitola zabývá se sociálně-historickými příčinami průniku tureckých výpůjček do srbštiny. Dále je popsáno formování kontaktní lingvistiky a definován pojem jazykový kontakt, jsou určeny jeho typy. Jazykový kontakt neprobíhá bez následků a způsobuje jazykové změny, jednou z kterých je výpůjčka. Existují různé druhy výpůjček, avšak nejpodrobněji byla popsána lexikální výpůjčka. Pozornost byla věnována lexikálním výpůjčkám z turečtiny. Turcizmy byly rozdělené podle stupně zdomácnění v srbštině (ke každé kategorii turcizmů jsou uvedeny příklady). Dále jsou analyzovány hláskové změny, které proběhly v důsledku přizpůsobení turcizmů srbské jazykové struktuře (ke každé hláskové změně jsou uvedeny příklady). Tyto turcizmy (podstátná jména, kromě abstraktních) byly rozdělené na sémantické kategorie. Závěrečnou kapitolu tvoří stručná analýza nejdůležitější literatury, věnované zkoumání jazykového kontaktu srbštiny a turečtiny.

Abstract:

The subject of the present thesis is the language contact between Serbian and Turkish languages. The study is focused mainly on the borrowing of vocabulary as a result of the close contact between these two languages. The part of the research is presented in a form of a dictionary containing words in Turkish, Serbian (including Serbian domestic synonyms) and their translation to Czech.

The first chapter examines the social and historical reasons of the penetration of the Turkish borrowings of vocabulary into the Serbian language. The second chapter presents the formation of contact linguistics and the definition of "language contact" as well as its types. The language contact occurs when two or more languages interact which leads to linguistic changes, one of the most common changes is borrowing of vocabulary. There are different types of language borrowings, however, the most researched ones are the lexical borrowings. In this thesis the Turkish

loanwords/phrases were divided into groups based on their degree of domestication in the Serbian language (each group is presented by examples). Further, there is an analysis of the sound system changes of the language that have occurred as a result of adaptation of Turkish words/phrases into the Serbian language structure (each sound change is presented by examples). These Turkish lexical borrowings (nouns) were divided into semantic categories.

The last chapter of the present thesis offers a brief analysis of the basic literature on the study of language contact between Serbian and Turkish languages.

Obsah

Úvod.....	9
1. Sociálně-historické příčiny pronikání tureckých výpůjček do srbského jazyka	
1.1. Turecké tažení na Balkán a islamizační politika.....	10
1.2. Administrativní uspořádání Osmanské říše.....	12
2. Jazykový kontakt a kontaktní lingvistika	
2.1. Formování kontaktní lingvistiky jako samostatné disciplíny.....	15
2.2. Evoluce pojmů „míšení jazyků“, „jazykový kontakt“ a „bilingvismus“.....	16
2.3. Typy jazykového kontaktu.....	18
3. Dopad jazykové interakce	
3.1. Jazyková změna. Druhy jazykových změn.....	20
3.2. Poměr interference a výpůjčky.....	21
4. Výpůjčky.....	23
4.1. Druhy výpůjček.....	25
5. Klasifikace a rozdělení turcizmů	
5.1. První skupina turcizmů.....	28
5.2. Druhá skupina turcizmů.....	30
5.3. Třetí skupina turcizmů.....	32
5.4. Čtvrtá skupina turcizmů.....	32
5.5. Pátá skupina turcizmů.....	34
6. Přizpůsobení turcizmů srbské jazykové strukture	
6.1. Morfologická adaptace.....	36
6.2. Asimilace souhlásek.....	38
6.3. Změna hlásek.....	39
6.4. Disimilace hlásek.....	42
6.5. Metateze.....	43
6.6. Přidání/ztráta segmentu.....	43
7. Tematické skupiny tureckého lexika v srbštině.....	45
8. K dějinám zkoumání srbského a tureckého jazykového kontaktu.....	54
Závěr.....	59
Seznam použité literatury.....	61
Příloha 1.....	63

Úvod

Problematika jazykového kontaktu je v současné lingvistice velmi aktuální a jde o jedno z předních témat. Proces formování národního jazyka, který je nejdůležitějším atributem národa, je vždy doprovázen styky s jinými jazyky, jelikož národy nežijí v izolaci a během svého vývoje navazují mezi sebou různé kontakty. Odlišné kultury se vzájemně ovlivňují a časem přejímají elementy sousední kultury. To se týká nejenom hmotné kultury, zahrnující celý okruh materiální činnosti lidí a její výsledky, ale i kultury nehmotné, jejíž součástí je jazyk. Proto je průnik cizojazyčných prvků přirozený a zákonitý proces, jelikož si různé národy během obchodních, ekonomických a kulturních styků navzájem vyměňují nové myšlenky, pojmy a předměty. Spolu s nově příšlymi jevy do jazyka přicházejí nová slova.

Ve vztahu k srbštině lze konstatovat, že počátky jejího kontaktu s různými jazyky sahají daleko do minulosti. Předci současných Srbů (podobně tomu bylo i u dalších jihoslovanských národů) navazovali kontakty jak se slovanskými, tak i s neslovanskými komunitami ještě před tím, než se jejich jazyk vyčlenil z praslovanštiny. Avšak proces přejímání cizojazyčných prvků začal probíhat intenzivněji v době příchodů Jihoslavanů na Balkán (v 6. -7. st.). Během svého historického vývoje se jazyk Srbů nacházel v kontaktu jednak s geneticky příbuznými jazyky (s chorvatštinou, bulharštinou, ruštinou), ale i s neslovanskými jazyky: turečtinou, maďarštinou, italštinou a novořečtinou. Avšak přes pestrost jazykových kontaktů se turecký jazykový vliv stal z historických důvodů pro srbštinu dominantním a vedl k přejímání velkého počtu tureckých jazykových elementů. Zrovna proto vyvolává zkoumání srbsko-tureckého jazykového kontaktu v srbštině velký zájem. Zároveň je kontakt těchto dvou jazyků jen částí problematiky jazykového kontaktu a otázka jazykové interakce je aplikovatelná ve všech jazycích.

Pokud mluvíme o jazykové interakci, obecně platí, že ve většině případů způsobí dlouhodobé jazykové kontakty jazykové změny, které se vyskytují aspoň v jednom z kontaktujících jazyků. Pod těmito změnami se rozumí přebírání cizojazyčných prvků. Tento proces je přímo ovlivněn podmínkami a charakterem jazykového kontaktu. Interakce dvou jazykových systémů může způsobit změny v slovtvorbě, sémantice, syntaxi, ale lexikum je těmto změnám nejvíce nakloněno. Bohatství jazyka spočívá v jeho

vyjadřovacích schopnostech. Čím obsáhlejší je lexikální fond jazyka, tím větší je jeho možnost vyjádřit různé sémantické nuance. Proces lexikálního přejímání důsledně odráží proměnlivý charakter této jazykové složky, a spolu se slovtvorbou je jedním ze základních zdrojů pro obohacení slovní zásoby. Přizpůsobení se cizojazyčného materiálu slovní lexiku přejímajícího jazyka je komplikovaný a dlouhodobý proces, který je spjat s mnoha aspekty jazykovědy. Proto jsou lexikální výpůjčky, jako nejčastější projev jazykové interakce, předmětem lingvistických bádání. Jsou zkoumané z fonetického, morfologického, lexikálního a syntaktického hlediska. Problematice výpůjček jsou věnované početné práce. V nich jsou analyzované příčiny, které vedou k vypůjčení, způsoby průniku výpůjček do jazyka, jejich zdroje a chronologie. V tomto ohledu má význam také zkoumání výpůjček ze statistického hlediska a jejich následná klasifikace.

Zkoumání tureckých výpůjček (turcizmů) v srbštině má v současné době bohatou tradici. Této problematice věnovali pozornost lingvisté pocházející jak přímo ze srbského prostředí, tak mimo něj. Velice přínosné v tomto ohledu jsou práce Vuka Stefanoviće Karadžiće, France Miklošiče, Otto Blau, Petra Skoka, Abdulaha Škaljiće, Asuna Peco a dalších. Díky analýze této početné jazykové kategorie je možné zkoumání jazykového kontaktu srbštiny a turečtiny, což je cílem této bakalářské práce. Na turcizmy se v této práci pohlíží jako na dopad jazykového kontaktu a současně jsou výpůjčky z turečtiny vnímány jako důkaz kontaktu těchto dvou jazyků.

1. Sociálně-historické příčiny pronikání tureckých výpůjček do srbského jazyka

1.1. Turecké tažení na Balkán a islamizační politika

Pro pochopení problematiky srbského a tureckého jazykového kontaktu a průniku tureckých jazykových elementů do srbštiny (stejně jako do dalších jihoslovanských jazyků) je nezbytné nahlédnout do historie regionu.

Přesto, že se orientální slova začala ve velkém počtu zapojovat do systému slovanských balkánských jazyků hlavně s příchodem Osmanů na Balkán, lze konstatovat, že vliv jazyků turkické skupiny se objevil na Balkáně již před tím, a to s příchodem Avarů do Panonské nížiny, kdy začal kontakt mezi avarskými kmeny a balkánským obyvatelstvem, které bylo převážně slovanským. Turecko-tatarský vliv zanechal na balkánských jazycích značné stopy. Například turecké slovo „chatun“ – atraktivní žena, zní v současné srbštině jako „kaduna“ a znamená turecká žena. Tento dřívější vliv se ale týká velmi malého počtu slov. (Jireček, 1952: 4).

Skoro pět staletí osmanské hegemonie na Balkáně mělo velký dopad na život místního obyvatelstva a posléze i na jeho jazyk. Počet přejatých turcizmů a intenzita jejich použití v různých oblastech balkánského prostředí vychází z mohutnosti a délky osmanské nadvlády. Například v Bosně a Hercegovině, kde turecká nadvláda trvala déle než v ostatních oblastech obývaných Srby a byla doprovázena islamizací slovanského obyvatelstva, byl vliv tureckého jazyka a orientální kultury nejsilnější. Jazyk této komunity je dodnes velice bohatý na slova tureckého původu, většina z nich se dávno asimilovala a nejsou vnímána jako přejatá.

Podle historických údajů začalo turecké tažení na Balkán v druhé polovině 14. století. Roku 1371 se odehrála bitva na řece Marica. Vítězství tureckého vojska upevnilo pozice Turků v Makedonii. Osudovou v dějinách Srbska se stala bitva na Kosově poli roku 1389. Výsledek tohoto boje je mezníkem v srbské historiografii, vítězství Turků oslabilo bojovný duch Srbů, zlomilo jejich vojenskou sílu a otevřelo cestu k nastolení turecké hegemonie na dlouhá léta. V roce 1453 turecké vojsko ovládlo Smederovo a o deset let později padla do tureckého područí Bosna, čímž byla definitivně ukončena existence srbského království. Koncem 15. st. se pod tureckým jhem ocitly Hercegovina a Černá Hora, v roce 1521 padl Bělehrad. Porážka maďarských a chorvatských vojsk

roku 1526 otevřela pro Osmanskou říši cestu do Chorvatska, Dalmácie a Slovinska. Dobytí balkánského území mělo obrovský strategický význam a velký dopad na vývoj Osmanské říše. Dobyvatelé odlišní etnicky, kulturně a nábožensky, se ve své politice opírali o pevné vojenské uspořádání (tzv. vojensko-lenní systém).

Ihned po dobytí tohoto území začalo plánové přesídlení tureckého obyvatelstva z Malé Asie na teritorium Balkánského poloostrova. V Srbsku, Bosně a Hercegovině se přestěhovalci usadili převážně ve městech. V důsledku asimilační politiky osmanské říše vznikaly řády tzv. poturčenců (označení poturčenec se užívalo pro slovanského člověka, který přijal islám), zejména v Bosně a Hercegovině. Islamizace místního křesťanského obyvatelstva měla zpočátku sporadický charakter, ale časem, již koncem 15. st., nabývala masového charakteru. Islám začali přijímat nejen místní feudálové (ve snaze zachovat své dosavadní postavení), ale i řemeslníci, obchodníci a rolníci, jelikož ve srovnání s křesťanským obyvatelstvem v tehdejší společnosti měla muslimská vrstva hodně výsad. Společenský růst byl umožňován pouze stoupencům islámu. „Osmanské impérium bylo islámským státem. Náboženská příslušnost (konfese) představovala hlavní dělítko v politicko-společenském rozvrstvení obyvatelstva říše. Tehdejší společnost byla rozdělena na vládnoucí privilegovanou muslimskou vrstvu (tzv. askeri) a neplnoprávné poddané (tzv. ráju).“ (Šesták, 1998: 119) Zajímavým faktem je, že termín „rájové“ v doslovném překladu znamená stádo, ale nikoli v ponižujícím slova smyslu, nýbrž ve významu „chráněné obyvatelstvo“. Do řad rájů spadali všichni zdanitelní poddaní.

Příslušníci nemuslimské konfese, křesťané, ale vedle nich například i Židé, měli odvádět tzv. „džizje“ (daň z hlavy), čímž se výrazně obohacovala státní pokladna, proto někteří vědci zastávají názor, že osmanský stát neměl zvláštní zájem na islamizaci balkánských národů. Nemůžeme jednoznačně tvrdit, že islamizace probíhala jen cestou násilí a krveprolití, měla i ekonomické podněty. Avšak o toleranci jiných náboženství v dnešním demokratickém slova smyslu zde nemůže být řeč. „Obecně však lze říci, že k islamizaci na Balkáně docházelo především pod společensko-ekonomickým tlakem. Pro Osmany nebyla cílem etnická, resp. jazyková asimilace obyvatelstva nově podmaněných krajů. Tyto záležitosti podmanitelé prakticky vůbec nezajímaly. Proto si také lidé v obsazených oblastech povětšinou uchovali svůj původní jazyk a někde i své staré regionální vědomí. Turkům šlo především o to, aby nově získané země co nejrychleji a nejpevněji zapojili do systému své politické a také ideologické (náboženské) organizace.“ (Šesták, 1998: 121) V souvislosti s islamizační politikou se nelze nezmínit o

tzv. janičářích (příslušnících elitní pěchotní jednotky osmanské armády, rekrutovaných z nemuslimského obyvatelstva osmanské říše), kteří se podrobovali násilné islamizaci pod heslem „devširmy“ – daň krve, což v podstatě bylo násilné odebírání dětí za cílem jejich poislámštění a vycvičení pro následnou službu v armádě. V důsledku politiky poturečťování již na začátku 17. st. zhruba tři čtvrtiny obyvatel Bosny a Hercegoviny podporovali osmanskou státní politiku a stali se spolehlivou podporou sultána v evropské části říše.

1.2. Administrativní uspořádání Osmanské říše

Už koncem 15. st. můžeme formu správy říše definovat jako absolutistickou sultánskou autokracii s elementy despotismu, což najdeme u všech evropských monarchií se stavovským uspořádáním, ale jsou patrné některé autentické rysy spojené s feudálními vztahy a vojenskou organizací. „Státní správa v osmanské říši byla silně centralizovaná. Území státu se členilo na vojensko-správní provincie – beglerbegluky, resp. elajety, v jejichž čele stáli provinční guvernéri – beglerbegové (pašové).“ (Šesták, 1998: 117) „Elajety (pašalíky) se dále členily na menší provinční jednotky – sandžaky (kraje), které spravovali sandžakbegové. Nejmenšími správními jednotkami byly nahije (okresy), které řídili turečtí úředníci označovaní jako muselemi. Nezávisle na správní struktuře existovala v osmanské říši struktura soudní. Soudní obvody se nazývaly kadiluky a místním soudcům se říkalo kadijové. Osmanská říše byla silně militarizovaným státem. Základ její moci tvořila početná armáda a pevná vojenská organizace. Vedle námořní flotily vzbuzovalo v Evropě v 15. – 18. st. obavy zvláště pozemní osmanské vojsko, které se členilo na sultánovu gardu, vojenské hotovosti jednotlivých elajetů a pluky obávaných janičářů (z tureckého yeni čeri – nová armáda).“ (Šesták, 1998: 117)

Osmanská říše po dlouhou dobu fungovala jako vojenskofeudální monarchie, která byla budována na tzv. sipáhijsko-timarském základě. V systému feudálních vztahů byla půda přímo ve vlastnictví sultána. Nově získaná území a majetek připadaly v důsledku úspěšných bojů státu, resp. panovníkovi. Sultán přiděloval půdu k dočasnému užívání vojenské šlechtě, která při tom své statky nezískávala do osobního vlastnictví.

Velký vliv měla Osmanská říše na jihovýchodoslovanská města, většina z nich postupně přebírala východní, muslimský – orientální vzhled. Pro města, která se ocitla pod tureckou nadvládou je charakteristický mnohem rychlejší růst a vývoj, než tomu bylo před tím. „Soluň (Selanik), Skopije (Üsküb), Peć (Ipek), Sofia, Niš, a Plovdiv (Filibe) se od 15. st. proměňovaly v islámská orientální města. Obrazu každého z nich dominuje les minaretů. Podle potřeby jsou křesťanské kostely využívány jako mešity nebo vyrůstají nové stavby. Páteční mešita je středem města. Její turecké označení „džami“ přešlo do všech balkánských jazyků. Někde je při mešitě škola koránu (mekteb) či kuchyně chudých (imaret). V souladu s přísnými zásadami islámu, týkajícími se tělesné čistoty, jsou všude zakládány veřejné lázně. V tržnicích (bedestan) vyrábějí a prodávají své zboží řemeslníci – každé řemeslo zvlášť. Každý den si lze na trhu koupit potraviny a další zboží. Trh se nazývá „čarši“. Ve vznešených osmanských kruzích nazývají trh rovněž persky – bazar. Toto slovo bylo přejato do všech světových jazyků.“ (Weithmann, 1996: 125) V nemalé míře tomu dopomáhal proces islamizace uplatněný také díky přestěhování tureckého obyvatelstva do slovanských měst a přechodu části měšťanů k muslimské víře.

Ztráta nezávislosti slovanských měst vedla k postupnému vytlačování původních řemesel a k pronikání i vývoji nových řemesel, organizovaných v dílnách. Díky privilegovanému postavení Turků se zformovala silná vrstva obchodníků a řemeslníků tureckého původu, tím pádem byly skoro všechny druhy obchodů a řemesel v rukou Osmanů. Řemeslníci se spojovali do tzv. esnaf (dílů), které však byly pro muslimy a křesťany oddělené, smíšené dílny byly vzácností. Pro uspokojení potřeb armády a feudálů se ve městech formovaly administrativní orgány turecké moci.

Vliv islámských kulturních tradic na jihovýchodoslovanský svět byl nesmírný. Prvními šířiteli tureckého kulturního a jazykového vlivu na dobytém území byli turečtí úředníci, kolonisté a vojenské posádky. S rozšířením a upevněním osmanské moci a také se vzestupem popularity muslimského náboženství se začala šířit islámská kultura, věda a literatura. Důležitou roli hráli také muslimové slovanského původu, kteří odcházeli studovat do Cařihradu. Po návratu ze studií se muslimští Srbové, Chorvaté, Bosňané a Hercegovci nemohli zbavit vlivu tureckého jazyka, posléze hledali ve své osvětové činnosti kompromis mezi tureckou a srbskou jazykovou tradicí, používali hodně tureckých označení, ale snažili se je přizpůsobit duchu a gramatice srbštiny. Takovým způsobem vznikala hybridní slova, k původně srbskému slovnímu základu byly přidány

turecké afixy, samozřejmě to nebylo úmyslné. Relevantním odůvodněním těchto procesů je to, že se vzdělanci vedle tureckého, arabského a perského jazyka neučili mateřštinu a nebyli schopni najít v srbštině odpovídající ekvivalent pro řadu tureckých označení. Za další zdroje šíření turcizmů považujeme základní školy při mešitách, mekteby, medresy, muslimská kázání a národní srbský folklór, který vznikal za přítomnosti Osmanů na Balkáně. Srbské národní epické a lyrické písně jsou velice bohaté na slova tureckého původu, jsou oblíbenou ústní tradicí. (Škaljić, 1989)

2. Jazykový kontakt a kontaktní lingvistika

Kontakt mezi tureckým a srbským národem způsobil změny v srbském jazykovém systému, což se projevilo v lexikálním přejímání z turečtiny. Turecké výpůjčky se staly součástí srbského jazykového fondu a jejich kontinuální přítomnost v srbštině považujeme za normu a historický fakt. Avšak cizojazyčné vlivy jsou všeobecně přítomné a týkají se všech jazyků, vždyť národy nežijí v izolaci. Styky mezi různými národy vedly k tomu, že jazyky, které v sobě nenesou prvky získané kontaktem s jinými jazyky neexistují.

2.1. Formování kontaktní lingvistiky jako samostatné disciplíny

Všeobecná přítomnost takového jevu, jako je jazykový kontakt, nemohla neupoutat pozornost badatelů. Zájem o jazykový kontakt se poprvé objevil v polovině 19. st. v rámci historicko-srovnávací jazykovědy.

Průkopníkem v oblasti jazykového kontaktu byl významný rakouský lingvista Hugo Schuchardt, který v lingvistice zavedl pojmy jako „příbuznost jazyků“ (Sprachverwandschaft), „míšení jazyků“ (Sprachmischung) a „výměna jazyků“ (Sprachvertauschung). Podle jeho jazykové teorie je „míšení jazyků“ proces, ve kterém dochází ke sblížení sourodých elementů (příbuzných jazyků), a „výměna jazyků“ spočívá v tom, že dochází ke sblížení různorodých elementů (nepříbuzných jazyků).¹ Dílo Schuchardta je prvním pokusem o zkoumání a definování jazykového kontaktu a podnětem k dalšímu bádání v dané oblasti.

Druhou významnou osobností, která ovlivnila formování samostatné lingvistické disciplíny – kontaktní lingvistiky – je francouzský lingvista působící od poloviny 20. st. André Martinet, který ve svých odborných pracích poprvé užívá pojem „jazykový kontakt“. Ve svých dílech se však nezabývá problematikou jazykového kontaktu jako takového.

¹ Dané problematice věnoval Schuchardt řadu článků: "Zur afrikanischen Sprachmischung, das Ausland, 1882; Kreolische Studien", 1882-1890; "Slawo-deutsches und Slawo-italienisches", 1884., Graz; "Die Lingua-franca", Zeitschrift für rom. Philologie, 1909; "Die Sprache der Saramakka-neger in Surinam", 1914; "Die romanische Lehnwörter im Berberischen", 1918 a další. (G.P. Serdjučenko: lingvistická teorie Hugo Schuchardta. Rostov na donu, 1930. s. 174-194)

Pojem Hugo Schuchardta „míšení jazyků“, byl nahrazen pojmem „jazykový kontakt“. Tento vhodný a výstižný pojem byl podpořen americkým lingvistou Urielem Weinreichem a posléze jim byl zaveden do širokého používání. První studie, věnována vzájemnému ovlivňování jazyku patří právě Urielu Weinreichovi. Ve své práci „Languages in Contact, Findings and Problems“ (Jazyky v kontaktu, nálezy a problémy) položil hlavní otázky, spojené s problematikou jazykového kontaktu a poskytl přehled celosvětového stavu bádání v této oblasti. Od vzniku této práce v roce 1953 můžeme hovořit o teorii jazyků v kontaktu.

2.2. Evoluce pojmů „míšení jazyků“, „jazykový kontakt“ a „bilingvismus“

V době konstituování kontaktní lingvistiky (v druhé polovině 20. st.) se vedly spory kolem definice jazykového kontaktu a s ním spojených jevů. Nejasným byl i pojmový aparát. V souvislosti s danou problematikou vedle pojmů „míšení jazyků“ a „jazykový kontakt“ vznikl pojem „bilingvismus“ (objevuje se v práci „Languages in Contact, Findings and Problems“). Současná jazykověda mezi těmito pojmy rozlišuje a přesně je definuje, ale nebylo tomu tak od počátku. V dané kapitole se pokusíme nahlédnout do evoluce těchto pojmů a určit k čemu se konkrétně vztahují.

O pojmu „míšení jazyků“ (pojem se používá celá desetiletí, ale byl monograficky zpracován až v roce 1994 Bakkerem) se po dlouhou dobu vedly spory. Původně v Schuchardtové jazykové teorii tento pojem sloužil k označení interakce a následného sbližování příbuzných jazyků. Z původní definice tohoto pojmu je patrné, že odráží jen určité jevy, způsobené jazykovým kontaktem, nikoli kontaktní proces. Samotná definice „míšení“ předpokládá, že se oba jazyky nacházejí v přímém kontaktu a ve stejné míře se mohou podílet na vzniku nového jazyka. Při používání tohoto pojmu zůstává stranou řada jevů, které s kontaktním procesem přímo souvisejí - například jazykové kontakty pomocí jazyka zprostředkovatele, existence kulturně nadřazeného jazyka v určitých oblastech, současný kontakt více jazyků apod. Proto současná jazykověda tento pojem redukuje pouze na situace, kdy je patrné prolínání morfologických systémů obou jazyků jako u kreolů a pidžinů (Čermák, 2011). S „míšením jazyků“ je těsně spojen pojem „bilingvismus“.

Bilingvismus nebo multilingvismus označuje ovládnání dvou nebo více jazyků a jejich používání v závislosti na podmínkách mluvní komunikace. Bilingvní mluvčí může mísit dva jazykové systémy, přičemž čím jsou systémy podobnější, tím snadněji probíhá proces míšení. Z toho vyplývá, že pro vznik „smíšeného jazyka“ je nezbytná přítomnost bilingvismu. Vedle tohoto pojmu vzniká pojem „jazyk s elementy míšení“, a používá se v případech, kdy se cizojazyčné prvky netýkají morfologie. Je také podstatné, že existují smíšené jazyky, jejichž počet je omezený, ale elementy míšení jsou v normě a charakteristické skoro pro každý jazyk.

Jazykový kontakt je situace, při které dochází k interakci jazyků. Z definice pojmu „jazykový kontakt“ je zřejmé, že musí ke kontaktu dvou nebo více jazyků dojít. Pojetí „bilingvismus“ popřípadě „multilingvismus“ také předpokládá kontakt dvou nebo více jazyků, ale v rámci jednoho individua, nebo více dvoujazyčných osob, které posléze mohou tvořit bilingvní společnost. Z definic těchto pojmů lze předpokládat, že jsou oba tyto pojmy totožné.

Toto tvrzení je podpořeno teorií jazykových kontaktů V. J. Rozencvejga (1972), ve které je tento pojem definován jako verbální komunikace mezi dvěma jazykovými skupinami bez styku dialektů jednoho jazyka. Z toho lze odvodit, že pojem „jazykový kontakt“ a „bilingvismus“ (v případě bilingvní společnosti) mají stejnou hodnotu. Tato teorie však nechává stranou kontakt dialektů a lokálních mluv, které se liší od standardní jazykové normy, spíše charakterizuje kontakt dvou cizích spisovných jazyků, což neodráží celkově podstatu kontaktového procesu.

Podle Uriele Weinreicha „jazykový kontakt“ je velice široký pojem. Lingvista zastává názor, že se „jazykový kontakt“ a „bilingvismus“ mají chápat jako dva různé aspekty jazykové interakce. Oba pojmy jsou těsně spjaty, ale nejsou totožné. (Weinreich, 1953) Jazykový kontakt je označením pro samotný kontaktový proces ve všech jeho projevech; je pojmem pro jakoukoliv jazykovou interakci a zahrnuje jevy, které jsou interakcí dané, z čehož vyplývá, že „bilingvismus“ je užší pojem, než „jazykový kontakt“.

Současná jazykověda definuje jazykový kontakt jako situaci, při které dochází k interakci dvou jazyků a kontaktní lingvistika zkoumá procesy a dopad jazykových kontaktů. V širším měřítku se zabývá jazykovým kontaktem v geopolitické rovině, zkoumá interakce různých jazyků za určitých historických a sociálních podmínek. V užším měřítku věnuje kontaktní lingvistika pozornost kontaktu jazyků v rámci jednoho člověka, zabývá se otázkou bilingvismu, popřípadě multilingvismu.

2.3. Typy jazykového kontaktu

Během vývoje této nové disciplíny vznikaly spory nejen kolem definice jazykového kontaktu, ale také kolem typů jazykových kontaktů. Bylo navrženo několik způsobů třídění podle jejich rysů.

J. A. Žluktenko doporučuje rozlišovat jazykové kontakty distantní, které se uskutečňují mezi jazyky bez přímého kontaktu mluvčích, a kontaktní, které vznikají mezi jazyky při přímém kontaktu mluvčích. Druhý typ pak Žluktenko člení na přirozené, které vznikají při běžné komunikaci mluvčích různých jazyků, a umělé, které vznikají účelově za cílem studia cizího jazyka. (Žluktenko, 1974) J. Ajdukovič rozlišuje jazykové kontakty mezi jazykem zdrojovým a jazykem adresátem, mezi jazykem mediátorem a jazykem adresátem, mezi jazykem transmitterem a jazykem adresátem. Daná klasifikace vznikla na základě různých charakterů jazykové komunikace. Je vyhovující tím, že operuje s některými kvalitativními procesy jazykové interakce. Nicméně i tato klasifikace měla řadu mezer a posléze byla rozpracována S. V. Semčinským (1974) a jazykové kontakty byly rozděleny na: jednostranné působení jednoho jazyka na druhý na jedné lingvistické úrovni; oboustranné působení na jedné lingvistické úrovni; jednostranné působení na různých lingvistických úrovních; dvoustranné působení na různých lingvistických úrovních.

Vedle pojmů odrážejících směr vlivu se objevuje pojem „kontaktní jazyk“, který určuje, v jakém jazyce kontakt probíhá. Z definice jazykového kontaktu víme, že pod tímto pojmem se rozumí jakákoliv interakce dvou jazyků, a proto lze konstatovat, že v roli kontaktního jazyka může vystupovat jazyk jedné z kontaktujících komunit a v závislosti na podmínkách kontaktu mohou kontaktní jazyk střídavě zastupovat jazyky obou komunit. Kontaktním jazykem se také může stát jazyk zprostředkovatel, který není jazykem ani jedné z kontaktujících skupin. Dále je třeba zmínit, že jazyk zprostředkovatel může být v rámci jazykového kontaktu zastoupen jak živým (např. angličtina, němčina, francouzština), tak mrtvým jazykem (např. latina, sanskrt).

Jazykové kontakty se také rozlišují podle jejich rovnováhy na rovnovážný a vytěsňující. „K rovnovážnému jazykovému kontaktu dochází při stabilním multilingvismu, jestliže je postavení jazyků rovnocenné nebo mezi nimi existuje tradiční hierarchie. Rovnovážný jazykový kontakt podporuje diverzitu a často zvyšuje strukturální složitost jazyků. Vytěsňující jazykový kontakt vede ke ztrátě specifických

rysů, zjednodušení a eventuálně k úplnému ústupu méně dominantního jazyka.“
(Pokorný, 2010: 124.)

Jazykový kontakt neprobíhá bez následků a způsobí modifikaci aspoň jednoho z kontaktujících jazyků, v následující kapitole nahlédneme do dopadů jazykového kontaktu a určíme k jakým modifikacím může dojít.

3. Dopad jazykové interakce

3.1. Jazyková změna. Druhy jazykových změn

Dopadem jazykového kontaktu je jazyková změna. Stupeň změny je závislý na kontaktní situaci, která se liší podle proporce bilingvních mluvčích, historie, frekvence kontaktu s cizím jazykem, vzájemné srozumitelnosti, velikosti a mocenské nebo ekonomické síly kontaktujících skupin, uzavřenosti jazykové komunity, vzájemnými vztahy kontaktujících komunit a ochoty mluvčích přijímat projevy cizí kultury. (Pokorný, 2010) Pokud jazyková změna proběhla v důsledku expanze, hovoříme o jazykovém substrátu. Jsou to v podstatě „stopy“ místního, asimilovaného jazyka v jazyce přistěhovalců. Pokud došlo k rovnovážnému jazykovému kontaktu, jedná se o jazykový adstrát – výsledek dlouhodobého vzájemného ovlivňování dvou jazyků sousedních národů, kdy nedochází k asimilaci a rozpuštění jednoho jazyka v druhém.

Pro označení situace, kdy teritorium jednoho jazykového společenství zahrnuje část území jiného jazykového společenství, byl do současné jazykovědy zaveden pojem jazykový instrát. Kromě toho se objevuje pojem perstrát, který charakterizuje proces jazykové interakce ve sféře duchovní, kulturní, vědecké, ale i technické, medicínské apod. Pro mnoho evropských jazyků perstrátem je stará řečtina, konkrétně pro oblast Balkánu i turečtina. V dnešní době můžeme za perstrátní jev považovat i bezprostřední vliv angličtiny na většinu evropských jazyků. Pro uskutečnění jazykové změny je nezbytná přítomnost kontaktového kontinua, které zdůrazňuje nepřetržitost evoluce kontaktujících jazyků a jejich diachronní celistvost na ose „lexifikátor – cílový jazyk“. Pro vznik kontinua je nutná sociální motivace mluvčích ovládat oba kontaktující jazyky.

Jazyková změna, jako dopad jazykové interakce (respektive jazykového kontaktu) s sebou přináší řadu zajímavých jazykových jevů. Oblast Balkánu je, z důvodu přítomnosti relativně velkého počtu různých národů s různými jazyky a kulturou, svým způsobem modelová a jazykové změny dobře ilustruje. Změny, vyvolané jazykovým kontaktem, mohou být ukončené, celkově integrované. Tyto změny si mluvčí neuvědomují. Vedle těchto změn jsou změny probíhající, kde je stále pocíťována cizost jazykového tvaru. Tyto změny jsou závislé na idiolektu a věku mluvčích. (Pokorný, 2010) Pokud změna byla způsobená rozdílným vývojem v důsledku izolace, jedná se o divergenci. V tomto případě izolace nemusí být jenom zeměpisná a nahodilá.

K rozdílnému vývoji jazyků může dojít také v důsledku izolace sociální, která vychází ze společenských, etnických nebo náboženských rozdílů. V některých případech se může jednat o divergenci záměrnou. Skutečným podnětem k divergenci pak může být snaha vymezit se vůči skupině, se kterou jsou mluvčí v kontaktu. (Pokorný, 2010: 123) Podstata jazykové divergence spočívá ve štěpení, které postupně odcizuje dialekty a časem může dospět ke vzniku dalších jazyků z jednoho jazyka. V případě, že došlo ke sblížení jazyků se jedná o konvergenci, v jejímž důsledku může dokonce dojít ke splnutí dvou jazyků do jednoho.

V procesu sblížení je často přítomným jevem interference, tudíž odklon od jazykové normy. Podle B. Ganeeva je interference porušení pravidel korelace kontaktujících jazyků, které se odráží v bezvědomém používání elementů cizího jazyka v komunikaci. Jazyková interference je charakteristická pro bilingvní mluvčí, především pro ty, kteří při komunikaci mnohokrát přechází do druhého jazyka. (Ganeev, 2001: 27) František Čermák interference pojímá jako negativní transfer struktur rodného jazyka do druhého jazyka (při učení cizího jazyka), což znamená, že o interferenci můžeme mluvit v rámci bilingvního mluvčího. (Čermák, 2011) Jan Pokorný pojem „interference“ používá pro označení jakékoliv konvergentní změny a řadí do interference výpůjčky, strukturální sblížení a vznik hybridních jazyků. (Pokorný, 2010: 126)

3.2. Poměr interference a výpůjčky

Otázka poměru interference a výpůjčky je do dnes sporná. Někteří vědci dané pojmy stavějí do protikladu, někteří přiřazují výpůjčku k interferenci a jiní pojem interference používají jen v souvislosti s kontrastivní lingvistikou. Vyskytuje se názor, že interference je proces, ale výpůjčka je zároveň proces a výsledek. Osobně se přikláním k názoru, že interference v širším slova smyslu je název pro jakoukoliv konvergentní změnu v jazykovém systému pod vlivem jiného jazyka, z čehož vyplývá, že výpůjčka, přejatý cizojazyčný prvek, je jedním z druhů interference, ale přitom interference v užším slova smyslu je proces psycholingvistického charakteru, vyskytující se u bilingvních mluvčích v podobě chyb (transferu konstrukcí mateřského jazyka do cizího jazyka). Bilingvismus je podmínkou pro interferenci v užším slova smyslu. Naopak přítomnost bilingvismu není pro pronikání výpůjčky do jazyka vůbec podstatná.

Dostačující je minimální jazykový kontakt, tudíž je výpůjčka charakteristická jak pro monolingvní tak pro bilingvní společnost (jejíž řeč vyniká větším počtem přejatých elementů).

4. Výpůjčky

Výpůjčky v jazyce jsou důležitým důkazem kontaktu mezi různými etnickými skupinami. Přijaté prvky nejen napomáhají při zkoumání jazykových systémů různých národů, ale také při sledování a pochopení etap jejich historického vývoje, kulturních zvláštností, sociálního uspořádání a národní mentality. Kontaktem se mohou předávat téměř jakékoliv jazykové formy, ale zdaleka ne všechny se stejnou četností a stejným způsobem. Příčiny přejímání cizojazyčných prvků jsou různorodé. Může to být nedostatek vyjadřovacích prostředků v cílovém jazyce, větší prestiž dárcovského jazyka, snaha se vydělit od majority nebo snaha obohatit vlastní slovní zásobu. (Pokorný, 2010)

Současná bádání potvrzují, že na jazykovou látku, která se přebírá, má velký vliv intenzita kontaktu dvou jazyků. N. Boretzky a B. Igla (1994)², S. Thomason (2001) a J. Milroy (2001) ve svých studiích poukazují na extralingvistické faktory jako na důležité parametry pro stanovení stupně jazykového kontaktu a povahu jeho jazykových výsledků. V roce 1988 Thomason a Kaufman navrhli seznam stupňů intenzity jazykového kontaktu, které ovlivňují povahu výpůjček. Seznam byl zpracován v podobě škály (výpůjční škála). (Thomason, Kaufman, 1991)

„1. slabá intenzita kontaktu - nahodilý kontakt: pouze výpůjčky lexikální,

2. slabý kontakt trvalejšího charakteru – některé funkční lexikální výpůjčky (spojky, částice); menší fonologické a morfosyntaktické prvky, například přijetí nových fonémů, ale pouze ve výpůjčkách,

3. intenzivnější kontakt – z lexikálních výpůjček například nižší číslovky, předložky, ukazovací zájmena; ze slov mohou být abstrahovány derivační afixy; dále fonemizace původně alofonních alternací (včetně slov původní slovní zásoby), dále některé prosodické a fonotaktické rysy (stavba slabiky); v této fázi například může vstoupit postpozice do jinak preponujícího jazyka,

4. silný kulturní tlak – vyrovnání fonetických systémů, zánik některých opozic, možný vznik nových; pronikání celých paradigmat a kategorií,

² Norbert Boretzky and Birgit Igla, „Interferenz und Sprachwandel“, In: Jeßing, Benedikt (ed.): Sprachdynamik. Auf dem Weg zu einer Typologie sprachlichen Wandels. Aus dem Projekt „Prinzipien des Sprachwandels“. Berlin/Bochum/Essen/Leipzig. Band III: Interferenzlinguistik. Bochum: Brockmeyer, 7–138. (= Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung; 23).

5. velmi silný kulturní tlak – významné typologické proměny jazyka recipienta (například přechod od flektivního jazyka k aglutinačnímu).“ (Gamelová 2013: 82)

Z výpůjční škály je vidět, že čím intenzivnější je jazykový kontakt, tím větší je míra pronikání jednoho jazyka do druhého, což potvrzuje i situace s turcizmy v srbštině. Pronikání tureckých výpůjček do srbského jazyka bylo způsobeno extralingvistickými faktory, mezi které řadíme politickou a sociální situaci, délku trvání kontaktu, cestu pronikání výpůjček: psanou, ústní; místo vzniku jazykového kontaktu, kulturní prestiž dárcovského jazyka apod. Přímý intenzivnější jazykový kontakt a přebírání turcizmů, jejich následné šíření, přizpůsobení a status v srbském jazyce ve velké míře ovlivnila intenzita jazykového kontaktu, která se podle výpůjční škály pohybovala v rozmezí 1. až 3. stupně. V době osmanské nadvlády se Srbové z politických a sociálních důvodů stali časem bilingvní společností a kontakt jazyků představoval jednostranné působení turečtiny na srbštinu na jedné lingvistické úrovni – lexikální, posléze i částečně na úrovni fonetické, kromě toho byly z tureckých slov převzaté některé derivační afixy.

V procesu interakce srbštiny a turečtiny jsou patrné adstrátní, instrátní a perstrátní jevy. Za pět set let osmanské nadvlády nedošlo k asimilaci a rozpuštění srbštiny v turečtině (adstrát). Teritorium Osmanské říše zahrnovalo srbská území (instrát). S ohledem na zaostalost srbské společnosti v období osmanského dobytí, byla turečtina jazykem osvěty (perstrát). Je tudíž přítomno i kontaktové kontinuum – mluvčí srbštiny měli značnou motivaci ovládat turečtinu. V důsledku kontaktu srbštiny a turečtiny nedošlo k výrazné konvergenci jazyků. Z toho lze soudit, že dopadem jazykového kontaktu na srbský jazykový materiál je výpůjčka (turcizmus). Na základě všeho výše řečeného se můžeme domnívat, že nedostatek vyjadřovacích prostředků v srbštině v období příchodu Osmanů způsobil první vlnu výpůjček, které do jazyka vstoupily jako neologismy, sloužící k označení nových jevů v oblasti administrace, soudu, armády, pozemkových vztahů, náboženství, obchodu, řemesel a osvěty. Následující přejímání z turečtiny a šíření turcizmů bylo způsobeno kulturní nadřazeností a všeobecnou přítomností turečtiny.

4.1. Druhy výpůjček

Každý jazyk má několik rovin. Rovinu lexikální, kterou tvoří lexémy. Rovinu fonetickou, která obsahuje repertoár zvuků, kterým každý konkrétní jazyk disponuje. Rovinu morfologickou, zahrnující slovotvorné elementy jazyka – morfémy (nositelé věcného nebo gramatického významu). Rovinu syntaktickou zabývající se vztahy mezi slovy ve větě a slovosledem. Už bylo zmíněno, že kontaktem se mohou předávat prakticky jakékoliv jazykové formy, a proto je logické, že výpůjčky se mohou týkat jakékoliv jazykové roviny.

Však nejsnadnější pro transfer jsou elementy lexikální, druhotně morfologické, řídčeji fonetické. Proto se výpůjčky člení na lexikální, slovotvorné, fonosémantické párování a zvláštní skupiny tvoří kalky a hybridní slova. Současný český lingvista Jan Pokorný nazývá fonosémantické párování kamuflovanou výpůjčkou a v tomto případě se vytváří domácí ekvivalent podle zvukové podoby cizího vzoru. Dále uvádí výpůjčky skutečné, což je v podstatě transfer cizího slova, morfému nebo slovního spojení do cílového jazyka, přenos slova často zahrnuje změnu fonologické formy, gramatické kategorie či významu. Kalky a hybridní slova považuje za strukturální interferenci, protože dochází ke změně sémantické struktury výrazu nebo struktury slovotvorné. (Pokorný, 2010)

Převládání lexikálních výpůjček je odůvodněno rysy lexikální složky jazyka. Lexikum je nejvíce pohyblivá komponenta jazykového systému, která se stále nachází v procesu proměny. Slovní struktura se nepřetržitě obohacuje a transformuje, tím odráží změny v různých oblastech života mluvčích jazyka.

Lexikální výpůjčka je transfer slova z jazyka donora do jazyka recipienta a většinou ji charakterizujeme jako neologismus v jazyce. Nové cizojazyčné slovo přichází do jazyka, posléze dochází k proměně nativního slova (slova v původní cizojazyčné podobě), protože se vypůjčený prvek musí přizpůsobit jazykovému systému foneticky a morfologicky. Tomuto přizpůsobení se říká adaptace. Po stránce sémantické může docházet k rozšíření významu nativních slov, nebo naopak k jeho zužení či dokonce ke změně významu. Přejímání jazykových elementů je dlouhodobý proces, jehož podstatou je recepce a následná integrace jazykových jednotek.

Podle míry zdomácnění můžeme rozdělit lexikální výpůjčky do 5 skupin:

1. slova, která úplně zdomácnělá, jsou součástí aktivního lexika a složkou standardního jazyka. Nemají odpovídající pojmenování v domácím jazyce.

2. slova, která jsou obecně frekventovaná v mluveném a spisovném jazyce. Daná slova mají synonymum domácího původu, ale obvyklejší je používání výpůjčky.

3. slova, která se často používají v mluveném jazyce, ve spisovném jazyce však slouží k expresivnějšímu vyjadřování.

4. slova, která jsou součástí určitého dialektu.

5. slova, která už nejsou součástí aktivního lexika, potkáváme je například v národním folklóru a starších textech.

Útvarem na pomezí slov domácích a lexikálních výpůjček jsou hybridní slova, která se vyčleňují ze zbytku slovní zásoby svým zvláštním složením. Pod hybridními slovy se v lingvistice rozumí slova, jejichž součásti jsou převzaté z cizích jazyků. Slova se skládají z různorodých elementů, při tom se myslí na složení cizího a domácího základu v jednom slově nebo na spojení domácího slovního základu a vypůjčeného slovotvorného morfému, respektive slovotvorné výpůjčky, což je v podstatě transfer morfému z jazyka donora do jazyka recipienta. Většinou se předávají prefixy a sufixy, které nesou nějaký význam. Takovým způsobem jsou hybridní slova výsledkem jazykové interakce a vzájemného ovlivňování, počínajícího úplně základní interakcí bilingvního typu až přes interace literárně-jazykové nebo všeobecně-kulturní.

Hybridní slova, jako zvláštní slovotvorná kategorie, už dlouhá léta upoutávají pozornost jazykovědců, které zkoumají danou problematiku z různých úhlů pohledu: filologicko-geografického, normativního, stylistického a různých dalších. Slovotvorný inventář jihoslovánských jazyků oplývá hybridními útvary, což poukazuje na určitou typologickou nevyrovnanost, která je ve velké míře daná jazykovou diferenciací tohoto regionu. Některé jihoslovánské jazyky prošly značnou strukturální proměnou z důvodu vlivu sousedních balkánských jazyků a do svého jazykového systému zapojily řadu všeobecně balkánských neslovánských slovotvorných morfémů, což se odrazilo na současných spisovných jazycích Balkánského poloostrova. Hlavně na makedonštině, bulharštině a také na srbštině a chorvatštině. Největší balkánský přínos v tomto smyslu jsou turecké sufixy, které absorbovala i srbština. Nejfrekventovanější v současné srbštině jsou sufixy -čija, -đija, -lija, -luk, -ana. (viz. Příloha 1.) Tyto sufixy jsou velice plodné na odvozování. Pomocí těchto sufixů lze tvořit podstatná jména, označující

činitelé děje, profese, osobu s nějakým dominantním rysem, příslušnost k nějakému regionu, podstatná jména abstraktní, podstatná jména označující místo, předměty apod.

Například: malterdija, kifledija, bioskopdija, duvandija, trošadija,

etiketlija, kompromislija, mršajlija, duganlija,

lipovluk, gadaluk, drakonluk, vlahaluk,

vrcana, toplana, šečerana, ledana, kalana.

Hotové turecké odvozeniny s těmito sufixy se v srbštině vyskytují od 17. st., už od 18. st. se řada těchto sufixů spojuje s netureckými slovními základy. I přes velký odpor intelektuálních kruhů, který se objevil na počátku 18. st. hlavně v srbské Vojvodině, se srbský spisovný jazyk vlně těchto morfémů nedokázal ubránit, ale i turcizmům vůbec. Navíc, spisovná srbština předvukovského období, která se ve velké míře opírala o lidový jazyk, potvrzuje značný výskyt turcizmů, včetně tureckých afixů a hybridních slov. (Radić, 2001)

5. Klasifikace a rozdělení turcizmů

V následujících kapitolách se budeme zabývat charakteristikou lexikálních výpůjček, což poslouží jako ilustrace jevů, jako integrace a přizpůsobení turcizmů jazykovému systému srbštiny, a potvrdí význam turečtiny ve formování současného srbského jazyka. V dané práci se pod turcizmy rozumí jak původně turecká slova, tak slova, která se dostala do srbštiny skrz turečtinu (převážně slova perská a arabská). Podle míry zdomácnění a stupně frekvence se četné turcizmy dělí na 5 skupin. Toto dělení využívá ve svém slovníku Abdulah Škaljić (1989).

5.1. První skupina turcizmů

Do první skupiny spadají slova, která úplně zdomácněla, jsou součástí aktivního lexika a složkou standardního jazyka. Tato slova nemají odpovídající pojmenování v domácím jazyce, respektive neexistuje synonymum pro označení konkrétního jevu nebo objektu, k tomu slouží turcizmus, který je mluvčími vnímán jako slovo domácí.

Například:

Srbsky	Překlad	Turecky
asura	lehátko z rohože	tur. asura
bakar	měď	tur. bakir
bašta	zahradka (pro pěstování zeleniny)	tur. bahçe
bubreg	ledvina	tur. böbrek
bunar	studna	tur. pınar
burmut	šňupací tabák	tur. burun otu
čarapa	punčocha, ponožka	tur. çorap
čaršav	prostěradlo	tur. çarsaf
čaršija	tržnice, centrum města	tur. çarşı
čekić	kladivo	tur. çekiç
čelik	ocel	tur. çelik
čizma	kozačka	tur. çizme

ćela	pleš	tur. kel
duvan	tabák	tur. duhan
džep	kapsa	tur. cep
đon	podrážka	tur. gön
jastuk	polštář	tur. yastık
jogurt	jogurt	tur. yoğurt
jorgan	přikrývka	tur. yorgan
jorgovan	šeřík	tur. erguvan
kavez	klec	tur. kafes
kalaj	cín	tur. kalay
kalup	forma	tur. kalıp
kapija	brána, branka	tur. kapı
kuluk	těžká práce	tur. kulluk
kutija	krabice	tur. kutu
kusur	peníze, vrácené po rozměnění	tur. kusur
leš	mrtvola	tur. leş
limun	citron	tur. limun
majmun	opice	tur. maymun
makaze	nůžky	tur. makas
marama	šátek	tur. mahrama
pirinač	rýže	tur. pirinç
pamuk	bavlna	tur. pamuk, panbuk
pandža/kandža	dráp	tur. pençe
sundër	houba	tur. sünger
šator	stan	tur. çadır
šećer	cukr	tur. şeker
tambura	balkánský lidový nástroj	tur. tanbura
top	dělo	tur. top
tulipan	tulipán	tur. tülbent
zanat	řemeslo	tur. sanat

Do této skupiny patří také názvy všech předmětů, které se na území obývané Srby dostaly z východu prostřednictvím Turků. Jsou například orientální jídla, pití, ovoce, zelenina, oblečení a obuv, nádoby, nábytek, hudební nástroje. Do této skupiny také patří turecká vlastní jména a příjmení.

5.2. Druhá skupina turcizmů

Do druhé skupiny spadají slova, která jsou úplně zdomácnělá, používají se v mluveném a spisovném jazyce. Dané turcizmy mají domácí srbské synonymum, ale obvyklejší je užívání výpůjčky.

Například:

Srbsky	Synonymum	Překlad	Turecky
alat	oruđe, pribor	nářadí	tur. alat
at	plemenit konj	plemenný hřebec	tur. at
aždaja	zmaj pren. zla žena	drak přen. zlá žena	tur. ejderha, ejdeha
barjak	zastava	vlajka, zástava	tur. bayrak
boja	farba	barva	tur. boyama
bunar	zdenac	studna	tur. pınar
but	butina, batak	stehno	tur. but, bud
barut	puščani prah	střelný prach	tur. barut
čarka	okršaj, svađa	srážka, přestřelka	tur. çarka
čamac	barka, čun	člun	tur. çamac
čardak	letnjikovac, zamak	místnost v nejvyšším patře, tírecký dům	tur. çardak
česma	slavina	kašna, kohoutek	tur. çeşme
čobanin	pastir, onaj koji se ne zna ponašati, seljačina, selo	pastýř, člověk, bez vychování	tur. çoban
ćebe	topljiji pokrivač	deka	tur. kebe

ćumur	ugalj od drveta	uhlí	tur. kömür
dugme	puce	knoflík	tur. düğme
dušek	madrac	matrace	tur. döşek
đubre	smeće	smetí	tur. gübre
esnaf	ceh	cech	tur. esnaf
gajtan	pojas, kabl	pletený pásek, kabel	tur. gaytan, kaytan
jorgan	krevetski pokrivač	přikrývka	tur. yorgan
jufka	testo	těsto	tur. yufka
juriš	vojn. nagli, navala	nápor, útok	tur. yürüyüş
kajmak	skorup	smetanová pomazánka	tur. kaymak
katran	tar	dehet	tur. katran
komšija	sused	soused	tur. komşu
kopča	zakačka, zihernadla	skřípec, svorka	tur. kopça
kula	toranj	věž	tur. kule
kuršum	puščano zrno, metak	kulka	tur. kurşun
magaza	skladište, koš	skladiště	tur. mağaza
megdan	dvoboj, duel, borba	souboj	tur. meydan
mehana	krčma, gostionica, kafana	taverna, hospoda	tur. meyhane
mušterija	klijent, pacijent, kupac	zákazník	tur. müşteri
minđuše	naušnice	náušnice	tur. menguş
miraz	prćija	věno	tur. miras
odžak	dimnjak, ognjište	komín, ohniště	tur. ocak
papuča	patofna	pantofel	tur. pabuç
pare	novac	peníze	tur. para
parče	komad, deo	kus, kousek	tur. parça
reza	zasun	zástrčka	tur. reze
sanduk	drveni kovčeg	truhla	tur. sandık
sat	čas	hodina, hodinky	tur. saat
sirće	ocat	ocet	tur. sirke

šimšir, šimširika	brebenika	zimostráz	tur. şimşir
torba	tašna	taška	tur. tobra
tutkalo	lepak	lepidlo	tur. tutkal
tuč	bronz	bronz	tur. tuç, tunç
zumba, zumbalica	bušilica za papir	děrovačka	tur. zimba

5.3. Třetí skupina turcizmů

Do třetí skupiny patří slova, která se často používají v mluveném jazyce, v knižním jazyce však slouží k expresivnějšímu vyjadřování, používají se za účelem zdůrazňování.

Například:

Srbsky	Synonymum	Překlad	Turecky
asker	vojník u staroj turskoj vojsci	voják v staré turecké armádě	tur. asker
avlija	dvorište	nádvoří	tur. avli
baksuz	nesreća	neštěstí, smůla	tur. bahtsiz
bakšiš	napojnica	spropitné	tur. bahşiş
dušman, dušmanin	zakleti neprijatelj	nepřítel	tur. düşman
dželat	krvnik	kat	tur. cellat
ćuprija	most	most	tur. köprü
busija	zaseda, mesto	past	tur. pusu
belaj	nesreća, muka, jad, neprilika	potíž	tur. bela
behar	cvet na vočkama, pupoljak	květ na ovocném stromě	tur. behar
duvar	zid	zed'	tur. duvar
dibiduz	totalan, ceo	totální, celý	tur. dübedüz
kubura	mala puška, pištolj	malá puška, pistole	tur. kubur
dembel	neradnik, gotovan, lenština	lenoch	tur. tembel

sokak	seoska ulica, kratka i uzana ulica	úzká, krátká ulice	tur. sokak
hajvan	stoka, marva	dobytek, skot	tur. hayvan
burazer	drug, brat, prijatelj	kamarád, bratr	tur. birader
baška	posebno, zasebno, odvojeno, napose, izdvojeno na stranu, po strani	zejména, zvlášť, odděleně	tur. başka
konak	prenočište, konačište, dom, dvor, bolja kuća	obydlí	tur. konak
merak	zanos, strast, žudnja, melankolija, zebnja	trans, vášeň, touha, melancholie, úzkost	tur. merak
nišan	cilj, biljeg, meta	cíl, terč	tur. nišan
ortak	partner, kompanjon	partner, společník	tur. orta
otoman	kauč	gauč	tur. otoman
pazar	trg, tržište, pijaca, zarada	tržnice	tur. pazar
pendžer	prozor	okno	tur. pencere
direk	greda, stup	pilíř, stojan	tur. direk
divan	kauč	gauč	tur. divan
dućan	trgovina, prodavnica	obchod	tur. dükkyan
vajda	korist, dobit	zisk	tur. fayda
džada	put	cesta	tur. cadde
ambar	koš	koš	tur. anbar, ambar
kavga	prepirka, svađa	hádka, ostrý konflikt	tur. kavga
amajlija	amulet, talisman	amulet, talisman	tur. hamail, hamaylı

5.4. Čtvrtá skupina turcizmů

Do čtvrté skupiny spadají slova, která jsou součástí určitého dialektu (dialektismy) jako jsou například:

Turcizmus	Srbsky	Překlad	Turecky
baba	otac	otec	tur. baba
čevrma	marama	šátek	tur. çevre
čivija	klin	kolík	tur. çivi
ćar	dobitak	zisk	tur. kar
ćasa	činija bez ručke	mísa	tur. kase
đol	jezero, kaljuga	jezero, bažina	tur. göl
lala	tulipan	tulipán	tur. lale
nafaka	hrana, sudbina, sreća	strava, osud, šťěstí	tur. nafaka
nanule	drvene papuče	dřeváky	tur. nalin

a mnohé další.

5.5. Pátá skupina turcizmů

Patou skupinu tvoří turcizmy, se kterými se setkáváme v národním folklóru a které už nejsou součástí aktivního lexika.

Například:

Turcizmus	Synonymum	Překlad	Turecky
armagan	dar, poklon	dárek	tur. armağan
leventa	neradnik, pustahija, probisvet	lenoch	tur. levend
đeisija	orijentalna odeća	orientální oblečení	tur. giysi

apod.

Zvláštní skupinu tvoří turcizmy náboženského charakteru (etnologismy), slova označující historické reálie, jako jsou například názvy zbraní, rasy koní, pojmy spojené s administrativním uspořádáním, staré řemeslnické a obchodní výrazy apod. (historismy). Takové turcizmy jsou početné.

Například:

etnologismy: bajram, hadž, jatagan, mečet, namaz.

historismy: asker, čiflik, elajet, kalif, kedif, paša, pašalik, raja, sehabija.

6. Přizpůsobení turcizmů srbské jazykové struktuře

Některá slova převzatá z turečtiny vstoupila do srbského jazyka bez jakýchkoliv transformací ve výslovnosti:

aba	hrubé sukno	tur. aba
alat	nářadí	tur. alat
at	čistokrevný kůň	tur. at
ada	ostrov na řece	tur. ada
čarka	srážka, přestřelka	tur. çarka
čardak	místnost v nejvyšším patře, tírecký dům	tur. çardak
džep	kapsa	tur. cep
leš	mrtvola	tur. leş
limun	citron	tur. limun
majmun	opice	tur. maymun
top	dělo	tur. top

apod.

Obecně platí, že se přejeté slovo časem zapojuje do systému jazyka recipienta. Z této teze vyplývá otázka: jakým způsobem se v srbštině mohou přizpůsobovat turecká slova?

Proces přizpůsobení spočívá ve fonetických a morfologických změnách, které u těchto slov proběhly. Na základě analýzy turcizmů je patrné 9 hlavních změn. Jsou to: morfologická adaptace, asimilace souhlásky, změna souhlásky, změny samohlásky, disimilace souhlásky, disimilace samohlásky, metateze, přidání segmentu a ztráta segmentu.

6.1. Morfologická adaptace

Srbština jako flektivní jazyk je charakteristická jinou morfologií než turečtina. Znamená to, že každý turcizmus po procesu přejímání prochází morfologickou analýzou,

na základě které ho můžeme zařadit do odpovídající kategorie v srbštině. Téměř všechny turcizmy jsou přizpůsobeny srbskému flektivnímu systému a jsou skloňovány (v případě sloves časovány) jako podobně končící slova domácí. Podstatná jména jsou nejvíce nakloněná přejímání. V následném skloňování přejatých podstatných jmen rozhodující roli hraje gramatický rod. Na jeho ustálení mají vliv takové faktory, jako je struktura koncovky přejatého lexému, morfologická struktura výpůjčky a forma přidaného domácího sufixu nebo koncovky.

U některých slov dochází v důsledku morfologické adaptace k přidání srbské koncovky „-ja“ a slovo se skloňuje jako slovo ženského rodu zakončené na „-a“. Taková změna je charakteristická pro turecká slova končící sufixem „-li“ nebo „-li“ například:

hamaylı – amajlija	amulet
aşıklı – aşıklıja	zamilovaná osoba
bahtlı – bahtlija	člověk, kterému se daří
başlı – başlija	krejčovský špendlík
çakşirli – çakşirlija	krejčí, který šije çakşire(kalhoty se širokým zadkem a úzkými nohavicemi)
çarşılı – çarşılıja	trhovec, obchodník

apod.

nebo sufixem „-ci“, „-ci“, „-çi“, „-çi“:

abacı – abadžija	venkovský krejčí
aşıkçı – aşıkcija	zamilovaná osoba
avcı – avdžija	lovec
batakçı – batakcija	marnotratník
bekçi – bekčija	strážce
boyacı – bojadžija	barvíř

apod.

nebo končí vokálem „-i“ a „-i“:

alçı – alčija	sádra
çalgi – čalgija	hraní na hudební nástroj

apod.

a také vlastní jména končící stejně, jako slova z této kategorie: Abdi – Abdija, Ali – Alija apod.

U tureckých slov s vokálem „-e“ na konci je charakteristické nahrazení koncovkou ženského rodu „-a“:

ahmediye – ahmedija (čalma, saruk)	turban
çizme – čizma	kozačka
gulgule – gungula	vzpoura, nepořádek
kule – kula	věž
lale – lala	tulipán
ferace	feredža

apod.

6.2. Asimilace souhlásek

„Asimilace (spodoba) je poziční ovlivnění jedné hlásky druhou z důvodu přirozeného usnadnění výslovnosti.“ (Čermák, 2011: 122) Rozdíl mezi tureckým a srbským slovem může spočívat v asimilaci souhlásky. Nejčastěji je to nabytí znělosti neznělých souhlásek před znělou:

ikbal – igbal	úspěch
aşikçi – ašigdžija	milovník

6.3. Změna hlásek:

V důsledku přizpůsobení turcizmů srbské fonetice došlo také ke změnám souhlásek a samohlásek.

Změna souhlásek:

Turecké „b“ se mění na „v“	kebap – cévap		kebab
Turecké „b“ se mění na „f“	maşraba – maštrafa	ukrašena staklena čaša	ozdobená sklenice
Turecké „c“ se mění na „š“	hurmacık – urmašica		orientální koláč
Turecké „ç“ se mění na „š“	çadır – šator/čador		stan
Turecké „d“ se mění na „t“	defter – tefter	belježnica računska knjiga	účetní kniha
Turecké „f“ se mění na „v“	çarşaf – čaršav fajda – vajda kafez – kavez	korist, dobit	prostěradlo zisk klec
Turecké „f“ se mění na „k“	müft – mukte	besplatno	zdarma
Turecké „g“ se mění na „đ“	dülgur – dunder giysi – đeisija gerdan – đerdan göl- đol gön – đon gül – đul gübre- đubre gulistan – đulistan güvez – đuvez sünger – sunder	graditelj, zidar orijentalna odeća ogrlica jezero, kaljuga ruža smeće ružičnjak ljubičast	stavitel, zedník orientální oblečení náhrdelník jezero, bažina podrážka růže smetí rozárium fialový houba
Turecké „ğ“ se mění na „g“	dağar – dagara	roštilj, kanta	koš na oheň, hluboké nádobí

	joğurt – jogurt mağaza – magaza yatağan – jatagan	skladište zakrivljen nož	jogurt skladište zahnutý nůž
Turecké „ğ“ se mění na „đ“	eğir otu – idırot fesleğen – fesliđen yadiğar – adidař leğen – leđen	vodeni božur bosiljak dragulj umivaonik, perionica	puškvorec obecný bazalka pravá drahokam umyvadlo
Turecké „h“ se mění na „v“	duhan – duvan		tabák
Turecké „h“ se mění na „j“	ejderha – aždaja çuha – čoja/čoha	zmaj	drak hrubá tkanina z válcované vlny
Turecké „h“ se mění na „k“	bahtsiz – baksuz bahşıř – bakšiř	nesreća mito	neštěstí spropitné
Turecké „h“ se mění na „f“	hurda – furda reg.	iznutrice zaklane životinje pren. odpad, škart	vnitřnosti zabitého zvířete přen. odpad
Turecké „y“ se mění na „g“	beyenmek-begenisati	svidati se (o devojci i mladiću)	líbit se
Turecké „k“ se mění na „č“	kar – čar kase – časa kebe – čebe kehruba – čilibar kemer – čemer kesatlik – česatluk kebab – čevap kilim – čilim köprü – čuprija dükkyan – dućan	dobitak činija bez ručke pokrivač jantar širok pojas za nošnju novca besparica tepih most prodavnica	zisk mísa deka jantar široký pás pro nošení peněz finanční tíseň kebab koberec most obchod, krám

	<p>sirke – sirće</p> <p>şeker – šećer</p> <p>kerleme – šećerlema</p>	<p>ocat</p> <p>bombona</p>	<p>ocet</p> <p>cukr</p> <p>bonbon</p>
<p>Turecké „l“ se mění na „lj“</p>	<p>fitil – fitilj</p> <p>şilte – šiljte</p>	<p>žižak</p> <p>jastučić za sjedenje</p>	<p>knot</p> <p>polštář na sezení</p>
<p>Turecké „l“ se mění na „m“</p>	<p>çilbir – čimbur</p>		<p>jídlo</p>
<p>Turecké „l“ se mění na „n“</p>	<p>dülgur – dunder</p> <p>gulgule – gungula</p>	<p>graditelj, zidar</p> <p>metež, vreva, strka,</p> <p>stiska, galama,</p> <p>pometnja</p>	<p>stavitel, zedník</p> <p>vzpoura, nepořádek</p>
<p>Turecké „m“ se mění na „n“</p>	<p>perçem – perčin</p>	<p>pletenica (kose)</p>	<p>cop</p>
<p>Turecké „n“ se mění na „nj“</p>	<p>denk – denjak</p>	<p>vreća, zavežljaj,</p> <p>bala, snop</p>	<p>svazek, hromada</p>
<p>Turecké „n“ se mění na „m“</p>	<p>kurşun – kuršum</p> <p>Istanbul – Stambol</p>	<p>puščano zrno,</p> <p>metak</p>	<p>kulka</p> <p>Cařihrad</p>
<p>Turecké „p“ se mění na „f“</p>	<p>dolap – dolap/dolaf</p>	<p>ormar s policama</p>	<p>skříň</p>
<p>Turecké „s“ se mění na „z“</p>	<p>makas – makaze</p> <p>miras – miraz</p> <p>sümbül – zumbul</p> <p>sanat – zanat</p>	<p>prćija</p> <p>hijacint</p>	<p>nůžky</p> <p>věno</p> <p>hyacint</p> <p>řemeslo</p>
<p>Turecké „s“ se mění na „š“</p>	<p>şafran – šafran</p>		<p>šafrán</p>
<p>Turecké „t“ se mění na „d“</p>	<p>tembel – dembel</p>	<p>neradnik, lenština</p>	<p>lenoch</p>
<p>Turecké „t“ se mění na „k“</p>	<p>haydut – hajduk</p>		<p>hajduk</p>

Změna samohlásek:

Turecké „a“ se mění na „e“	ferace – feredža		burka
Turecké „e“ se mění na „a“	pençe – pandža/kandža semer – samar		dráp dřevené sedlo
Turecké „i“ se mění na „e“	giysi – đeisija sinobi – senabija	orijentalna odeća crvena jesenja jabuka	orientální oblečení druh jablka
Turecké „i“ se mění na „a“	bakir – bakar		měď
Turecké „ı“ se mění na „o“	çadır – čador/šator		stan
Turecké „ı“ se mění na „u“	yastık – jastuk kalıp – kalup		polštář forma
Turecké „u“ se mění na „o“	çuha, çuka – čoha/čoja Istanbul – Stambol		hrubá tkanina z válcované vlny Cařihrad

6.4. Disimilace hlásek

Hlásková změna, při které stejná hláska objevující se na několika místech ve slově je nahrazena jinou v jedné z pozic.

Disimilace souhlásek:

Turecky	Srbsky	Překlad
gulgule	gungula	vzpoura, nepořádek
şulal	şuval	hrubý šev na tkanině

Disimilace samohlásek:

Turecky	Srbsky	Překlad
fici	fučija	podlouhý sousudek na vodu
perçem	perčin	cop

6.5. Metateze

Prohození hlásek nebo hláskových skupin.

Například:

Turecky	Srbsky	Překlad
bayrak	barjak	vlajka, zástava
nalin	nanule	dřeváky

6.6. Přidání / ztráta segmentu

Přidání segmentu je hlásková změna, která spočívá v přidávání hlásky nebo slabiky. Ztráta segmentu je hláskovou změnou, při které dochází k vynechání hlásky nebo slabiky.

Přidání segmentu:

Turecky	Srbsky	Překlad
erguvan	jorgovan	šeřík
maşraba	maştrafa	ozdobená sklenice
mest	mestve	bačkory

Ztráta segmentu:

Turecky	Srbsky	Překlad
bahtsiz	baksuz	neštěstí
helva	alva	chalva

hamail, hamaylı	amajlija	amulet
Istambul	Stambol	Cařhrad
meyhane	mehana	hospoda

7. Tematické skupiny tureckého lexika v srbštině

Každý lexém je možné zařadit do tematické skupiny podle významu. Daná kapitola představuje rozdělení uvedených podstatných jmen tureckého původu do sémantických kategorií vyjma abstraktních podstatných jmen. Jsou to sémantické kategorie charakterizující předměty běžného života.

Jídlo, nápoje, ovoce a zelenina:

Nafaka (tur. nafaka) – strava, osud, štěstí.

jídla:

Baklava (tur. baklava) – východní sladkost, plněná sekanými a mletými ořechy a slazená sirupem nebo medem.

Burek (tur. börek) – plněné pečené nebo smažené pečivo z tenkého těsta. Může být plněné sýrem, mletým masem nebo zeleninou.

Bulgur (tur. bulgur) – nalámaná celozrnná pšenice, která se používá jako součást pokrmů.

Čimbur (tur. çilbir) – jídlo z mletého masa, vejce a zeleniny.

Čurek (tur. çörek) – sladký bochník.

Ćevap (tur. kebab) – kebab.

Urmašica (tur. hurma) – sladký koláč.

Alva (tur. helva) – chalva.

Jogurt (tur. yoğurt) – jogurt.

Kajmak (tur. kaymak) – pomazánka z kravího, ovčího nebo kozího mléka.

Lokum (tur. lokum) – měkká cukrovinka ze škrobu a cukru, které se svaří ve vodě spolu s různými příchutěmi jako růžová voda, bergamotová silice, masticha nebo skořice.

Meze (tur. meze) – předkrm.

Pita (tur. pite) – zavíny s různými náplní.

Pirinać (tur. pirinç) – rýže.

Pilav (tur. pilav) – jídlo, kde tvoří základ rýže, může obsahovat různé příměsy – zeleninu, ovoce, různé druhy masa.

Sarma (tur. sarma) – masové závitky v zelném listu.

Sirće (tur. sirke) – ocet.

Simit (tur. simit, simid) – pečivo s dírou uprostřed a se spoustou sezamu navrchu.

Somun (tur. somun) – malý pšeničný bochník, placka.

Šećer (tur. şeker) – cukr.

Šećerlema (tur. şekerleme) – cukrovinka.

nápoje:

Boza (tur. bozy) – sladový nápoj, vyrobený z kukuřice, pšenice nebo prosa.

Kafa (tur. kahve) – káva

Rakija (tur. raki) – destilovaný alkoholický nápoj. Vyrábí se destilací zkvašeného ovoce nebo horké mleko s cukrem.

Salep (tur. sapep, saleb) – tradiční horký nápoj ze směsi velmi jemně namletého kořene a zázvoru, dochucené skořicí a slazené cukrem.

Šerbe (tur. şerbet) – sladký vychlazený nápoj z ovoce a ovocné šťáva.

ovoce a zelenina:

Bamja (tur. bamya) – okra, ibišek jedlý.

Senabija (tur. sinobi) – druh červených jablek.

Zerdelija (tur. zerdali) – druh švestek, rané švestky.

Dud (tur. dut) – moruše.

Jeribasma (tur. yere basmaz) – druh velkých šťavnatých hrušek.

Patlidžan (tur. patlıcan) – lilek.

Rostliny:

Behar (tur. behar) – květ na ovocném stromě.

Đul (tur. gül) – růže.

Đulistan (tur. gül) – rozárium

Fesliđen (tur. fesleğen) – bazalka pravá.

Iđirot (tur. eğir otu) – puškvorec obecný

Jorgovan (tur. erguvan) – šeřík.

Lala (tur. lale) – tulipán.

Šimšir (tur. şimşir) – zimoztráz.

Tulipan (tur. tülbent) – tulipán.

Zumbul (tur. sümbül) – hyacint.

Zvířata (divoká a hospodářská) a části těla zvířat:

At (tur. at) – čistokrevný kůň.

Aždaja (tur. ejderha, ejdeha) – drak.

But (tur. but, bud) – stehno.

Furda (tur. hurda) – vnitřnosti zabitého zvířete.

Hajvan (tur. hayvan) – dobytek, skot.

Majmun (tur. maymun) – opice.

Pandža/kandža (tur. pençe) – dráp.

Hudební nástroje:

Tambura (tur. tanbura) – balkánský lidový nástroj.

Materiály a látky:

Alčija (tur. alçı) – sádra.

Pamuk (tur. pamuk, panbuk) – bavlna.

Katran (tur. katran) – dehet.

Tutkalo (tur. tutkal) – přírodní lepidlo připravené z kostí a kůže zvířat.

kovy:

Bakar (tur. bakir) – měď.

Čelik (tur. çelik) – ocel.

Kalaj (tur. kalay) – cín.

Tuč (tur. tuç, tunç) – bronz.

drahokamy:

Adidař (tur. yadiřar) – drahokam.

Ćilibar (tur. kehruba) – jantar.

Oblečení, obuv, šperky:

Ahmedija (tur. ahmediye) – turban.

Amajlija (tur. hamail, hamaylı) – amulet

Ćizma (tur. ĉizme) – kozaĉka.

Ćarapa (tur. ĉorap) – ponořka.

Ćevrma (tur. ĉevre) – řála vyřívaná zlatem.

Ćemer (tur. kemer) – řiroký pás pro noření peněz.

Dugme (tur. dũęme) – knoflík.

Dřep (tur. cep) – kapsa .

Ďeisija (tur. giysi) – orientální oblečení.

Ďon (tur. gön) – podrářka.

Ďerdan (tur. gerdan) – náhrdelník.

Feredřa (tur. ferace) – burka.

Gajtan (tur. gaytan) – pletený pásek.

Kopĉa (tur. kopĉa) - skřipec, svorka.

Marama (tur. mahrama) – řatek.

Mestve (tur. mest) – baĉkory.

Minduře (tur. mengwř) – náušnice.

Nanule (tur. nalin) – dřeváky.

Papuĉa (tur. pabuĉ) – pantofle.

řalvare (tur. řalvar) – řiroké kalhoty.

Domáci potřeby:

Bařlija (tur. bařlı) – krejĉovský řpendlík.

Makaze (tur. makas) – nůřky.

Suđer (tur. sünger) – houba.

textil a tkaniny:

- Teđel (tur. teyel) – jemný šev.
Aba (tur. aba) – hrubá tkanina z válcované vlny.
Asura (tur. asura) – rohože.
Čaršav (tur. çarşaf) – prostěradlo.
Čoja/čoha (tur. çuha, çuka) – hrubá tkanina z válcované vlny.
Čebe (tur. kebe) – deka.
Ćilim (tur. kilim) – koberec.
Dušek (tur. döşek) – matrace.
Jastuk (tur. yastık) – polštář.
Jorgan (tur. yorgan) – přikrývka, peřina.

nádobí:

- Ćasa (tur. kase) – mísa.
Dagara (tur. dağar) – koš na oheň, hluboké nádobí.
Fučija (tur. fici) – podlouhlý sousudek na vodu.
Tepsija (tur. tepsi) – kastrol
Kalup (tur. kalıp) – forma
Kazan (tur. kazan, kazğan) – specifický kastrol, kotlík.
Maštrafa (tur. maşraba) – ozdobená sklenice.
Mangal (tur. mangal) – gril.

nábytek:

- Divan (tur. divan) – gauč.
Leđen (tur. leğen) – umyvadlo.
Otoman (tur. otoman) – gauč
Šiljte (tur. şilte) – polštář na sezení.
Tahta (tur. tahta) – lavice.

předměty ke skladování a přenesení:

Denjak (tur. denk) – svazek, hromada.

Kutija (tur. kutu) – krabice.

Sepet (tur. sepet) – koš, nosí se na zádech.

Torba (tur. torba) – taška.

Řemesla a nástroje:

Zanat (tur. sanat) – řemeslo.

Alat (tur. alat) – nářadí.

Čekić (tur. çekiç) – kladivo.

Profese a práce:

Abadžija (tur. abacı) – venkovský krejčí.

Avdžija (tur. avcı) – lovec.

Bekčija (tur. bekçi) – strážce.

Bojadžija (tur. boyacı) – barvíř.

Čoban (tur. çoban) – pastýř.

Čakširlija (tur. çakşirli) – krejčí, který šije čakšire – kalhoty se širokým zadkem a úzkými nohavicemi.

Čaršilija (tur. çarşili) – trhovce, obchodník.

Dželat (tur. cellat) – kat.

Dunder (tur. dülgür) – stavitel, zedník.

Esnaf (tur. esnaf) – cech.

Kuluk (tur. kulluk) – těžká práce.

Terzija (tur. terzi) – krejčí.

Barvy:

Boja (tur. boyama) – barva.

Đuvez (tur. güvez) – fialový.

Tabákové výrobky:

Burmut (tur. burun otu) – šňupací tabák.

Davan (tur. duhan) – tabák.

Obchod a finance:

Bakšiš (tur. bahşiş) – spropitné.

Čaršija (tur. çarşı) – tržnice, centrim města.

Čar (tur. kar) – zisk.

Dučan (tur. dükkyan) – krám.

Fajda (tur. fayda) – zisk.

Kusur (tur. kusur) – peníze, vrácené po rozměnění.

Magaza (tur. mağaza) – skladiště.

Mušterija (tur. müşteri) – zákazník.

Ortak (tur. ortak) – společník.

Pazar (tur. bazar) – tržnice, výdělek.

Pare (tur. para) – peníze.

Tefter (tur. defter) – účetní kniha.

Dopravní prostředky:

Čamac (tur. çamac) – člun.

Architektura a stavba:

Avlija (tur. avli) – nádvoří.

Bašta (tur. bahçe) – zahrada.

Čivija (tur. çivi) – kolík.

Direk (tur. direk) – pilř, stojan.

Kapija (tur. kapı) – brána, branka.
Konak (tur. konak) – obydlí.
Odžak (tur. ocak) – komín, ohniště.
Pendžer (tur. pencere) – okno.
Reza (tur. reze) – zástrčka.

Stavby:

Ambar (tur. anbar, ambar) – sýpka.
Čardak (tur. çardak) – místnost v nejvyšším patře, turecký dům.
Česma (tur. çeşme) – fontána.
Ćuprija (tur. köprü) – most.
Duvar (tur. duvar) – zed'.
Kula (tur. kule) – věž.
Mehana (tur. meyhane) – taverna, hospoda.
Šator/čador (tur. çadır) – stan.

Zbraně a vojenství:

Asker (tur. asker) – voják v staré turecké armádě.
Barjak (tur. bayrak) – vlajka, zástava.
Barut (tur. barut) – střelný prach.
Busija (tur. pusu) – past, místo.
Čarka (tur. çarka) – srážka, přestřelka.
Dušmanin (tur. düşman) – nepřítel.
Jatagan (tur. yatağan) – zakřivený nůž.
Juriš (tur. yürüyüş) – nápor.
Kubura (tur. kubur) – malá puška, pistole.
Kuršum (tur. kurşun) – kulka.
Top (tur. top) – dělo.

Názvy terénu:

Ada (tur. ada) – ostrov na řece.

Bunar (tur. pınar) – studna.

Đol (tur.göl) – jezero, bažina.

8. K dějinám zkoumání srbského a tureckého jazykového kontaktu

Z důvodu velkého počtů přijatých orientálních slov a výrazů v srbské národní literatuře a folklóru, nelze bez správného objasnění turcizmů pochopit řadu srbských národních písní a legend, přísloví a rčení. Rovněž může řada turcizmů, spojených se srbskou minulostí občas sloužit jako historická památka, dokument a dějepisný zdroj. Aby pak mohly turcizmy sloužit historické vědě, mají být analyzovány a správně pojímány. Pokusy o systematizaci turcizmů se objevily již v období osvícenství. Studia věnovaná tomuto tématu jsou důležitou pomůckou pro studium srbské národní literatury, jazyka a dějin.

Prvním velkým krokem ve zkoumání tureckých výpůjček v srbštině bylo sestavení velkého slovníku národního srbského jazyka Vukem Stefanovićem Karadžićem pod názvem *Srpski riječnik* v roce 1818. V tomto slovníku je obsaženo mnoho turcizmů, které se v té době aktivně používaly.

Roku 1868 vydal v Lipsku dr. Otto Blau dílo *Bosnisch – Türkische Sprachdenkmäler* (Bosensko – turecká konverzace), toto dílo obsahovalo velký počet tureckých slov. Orientální slova v bosenském jazyce byla charakterizována doktorem Blau jako archaizmy. Autor se snažil objasnit etymologii a způsob stavby daných slov v bosenštině. Abdulah Škaljić ve své knize *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* upozorňuje na to, že je v tomto slovníku řada nepřesností a uvádí několik příkladů: „ejvala“ (expresivní pozdrav – baš ti hvala!; s bogom!) vzniklo od slova „ehvala“, ale toto slovo vzniklo od slovanského „hvala“, „kanta“ (vědro, koš) je domácím sarajevských výrazem. Slovo „postal“ vzniklo od bosenského „postol“ a „samson“ od bosenského slova „samsov“, slovo „veresija“ vzniklo od slovanského slova „vijera“. Avšak nelze popírat turecký vliv na tato slova, protože jsou zvukově podobná turečtině. V případě slova „veresija“ dokonce máme turecký sufix „-ija“. (Škaljić, 1989)

S cílem usnadnit politické, obchodní a ekonomické vztahy mezi Osmanskou říší a balkánskými národy vznikla v druhé polovině 19. st. řada velkých slovníků. V roce 1884 v Bělehradě vyšel slovník Đorđe Popovića *Turske i druge istočanske reči u našem jeziku* (Turecká a jiná orientální slova v našem jazyce), ve kterém autor vykládá turecká a jiná „orientální“ slova, která se dostala do srbštiny prostřednictvím turečtiny. Kromě samotného slovníku je v knize obsažena turecká gramatika, řada přísloví a rčení a srbsko-turecká a turecko-srbská konverzace.

V roce 1881 vydala v Sarajevu rakouská okupační vláda slovník *Turcizmi u Bosni* (Turcizmy v Bosně), tato příručka měla sloužit místní administraci. V roce 1895 vychází v Bosně dílo *Tumač turskim, arapskim i perskim riječima koje narod u Bosni i Hercegovini upotrebljuje* (Překlad tureckých, arabských a perských slov, která národ v Bosně a Hercegovině používá).

Od roku 1888 začíná v Záhřebu vycházet na pokračování slovník srbského nebo chorvatského jazyka, vydává ho Jihoslovanská akademie věd a umění. V tomto slovníku je také přítomný velký počet turcizmů.

Velký přínos pro zkoumání srbsko-tureckých jazykových styků měly práce France Miklošiče. Roku 1884 ve Vídni vycházejí dva svazky studií pod názvem *Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen* (Turecké prvky v jazycích jihovýchodní a východní Evropy). V letech 1888-1890 vychází dodatek k této práci ve dvou svazcích. Velký význam v tomto ohledu má článek Theodora Korschého kritizující dílo Miklošiče, který vyšel v lingvistickém časopise *Archiv für slavische Philologie* (Archív pro slovanskou filologii) v Berlíně a také kritika Fridricha Kraelitz-Greifenhorsta v časopise *Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien*. (Sborník císařské akademie věd ve Vídni) roku 1911. Tyto dvě kritiky kompletně doplnily dílo France Miklošiče a představovaly velice hodnotný přínos ve studiu turcizmů.

V období od roku 1908 do roku 1923 vydala v Záhřebu Jihoslovanská akademie věd a umění *Prinose za hrvatski pravnopovjesni rječnik* (Příspěvky do chorvatského právně-historického slovníku) Valadíra Mažuraniće, v této práci se objevuje vysvětlení slov tureckého, perského a arabského původu.

V roce 1910 v Sarajevu v časopise *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* (Časopis Zemského muzea v Sarajevu) Vladimír Čorović píše o sbírce turcizmů I. Pamučine.

Srbská akademie věd a umění v Bělehradě publikuje roku 1932 *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta* (Slovník kosovsko-metohijského dialektu), jehož autorem je Gliša Elezović. Tento slovník vedle ostatních slouží i jako příručka pro studium turcizmů, protože poskytuje celistvý materiál.

Velice důkladná je práce Petra Skoka *Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku* (Příspěvky ke studiu turcizmů v srbochorvatštině), která se objevuje v časopise pro slovanskou filologii *Slávie* v letech 1937-1938 v Praze. Vedle rozsáhlého úvodu uvádí Skok ve své práci glosář, který čítá 863 slov a přidává k nim

vysvětlení. Do svého glosáře Skok zařadil velký počet lexémů, které podle jeho vlastních slov vypadají jako turcizmy. Tato slova pak rozdělil do několika vrstev a jejich vysvětlení vynechal. U většiny slov autor určil oblast, ve které se používají, což jeho práci dodává zvláštní hodnotu.

Dr. Ivan Esih vydal v Záhřebu v roce 1942 dílo *Turcizmi: Rječnik tuskih, arapskih i perzijskih reči u hrvatskom kniževnom jeziku i pučkom govoru* (Turcizmy: Slovník tureckých, arabských a perských slov ve spisovném chorvatském jazyce a lidové mluvě). Cílem autora bylo vyplnit mezeru v nedostatku slovníků, týkajících se vyložené turcizmů. Podle Abdulaha Škaljiće (1989) má i tento slovník řadu nepřesností.

V roce 1951 v Záhřebu byl vydán slovník *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica* (Slovník cizích slov, výrazů a zkratek), který sestavil Bratoljub Kalić. Podle názoru Abdulaha Škaljiće, Bratoljub Kalić nevěnoval dostatečnou pozornost původu uvedených turcizmů i přes to, že v prvním vydání jeho slovníku bylo turcizmů přes tisíc a v druhém rozšířeném vydání z roku 1958 jich bylo mnohem více. (Škaljić, 1989) Ve svém slovníku Kalić určuje výpůjčky tureckého, arabského a perského původu, ale Abdulah Škaljić (1989) v tomto etymologickém rozdělení našel řadu omylů jako například: ahmedija, batal, belaj, beričet, čef (čEIF), kavaz, megdan, hajvan, salep, halva, kusur, makaze, mušterija, nafaka, nanule. Kalić ve svém slovníku považuje daná slova za slova tureckého původu, ale ve skutečnosti tomu tak není, neboť tato slova jsou původně arabská. Také řada slov perského původu je ve slovníku Kaliće uvedena jako slova turecká: adiđar, behar, čaršija, časa, čemer, čilibar, čilim, čoso, denjak, dunder, duvar, đerdan, gungula, meze, minđuše, pandža, parče, patlidžan, perčin, šalvare, šičar, taze, zumbul. Ve slovníku slova „bajram“, „tepsija“ a „tuč“ jsou představena jako slova arabského původu, ale jsou původně turecká. „Hodža“, „mukur“, „mukte“ jsou z etymologického hlediska perská, ale ve slovníku jsou označena jako arabská. Slova „ambar“ a „sahibija“ ve slovníku označena jako perská, ale jsou původně arabská. Pro tuto práci je daná ukázka důležitá pro ilustraci nejednoznačnosti pojmu „turcizmus“, neboť jako turcizmy se označují slova přejatá do ostatních jazyků z turečtiny, ale turečtina je také bohatá na výpůjčky. Arabské a perské výpůjčky v turečtině jsou pochopitelně starší, než turecké výpůjčky v srbštině, ale jsou nesporné. V situaci transferu těchto slov turečtina vystupuje jako jazyk zprostředkovatel. V dané práci na tato slova pohlížíme jako na turcizmy, ale dobré je vědět, že některé výrazy do srbštiny doputovaly již z třetího jazyka.

V roce 1959 Srbská akademie věd vydala svazek slovníků *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (Slovník srbochorvátského spisovného jazyka), ve kterém jsou turcizmy také poměrně početné.

Roku 1965 v Sarajevu vychází odborná studie Abdulaha Škaljiće *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Turcizmy v srbochorvátském jazyce), která poskytuje nejen v té době nejrozsáhlejší slovník turcizmů (slovník obsahuje 8 742 slova a 6 878 pojmů), ale i kritiku předcházejících studií věnovaných tomuto tématu. V tomto slovníku jsou turcizmy zkoumané z etimologického hlediska a následně jsou rozdělené na sémantické kategorie.

Téhož roku vydal v Bělehradě Ústav srbského jazyka Srbské akademie věd a umění práci Snežany Petroviće *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru: na materijalu iz rukopisne zbirke reči Dimitrija Čemerikića* (Turcizmy v srbském prizrenském subdialektu: podle materiálu rukopisné sbírky slov Dimitrije Čemerikiće).

V roce 1987 vyšla v Bělehradě studie Asima Peco *Turcizmi u Vukovim rječnicima* (Turcizmy ve vukovských slovnících), ve které autor zkoumá turcizmy z vukovského období z fonetického a sémantického hlediska.

Ústav srbského jazyka Srbské akademie věd a umění vydal v roce 2001 studie Prvoslava Radiće *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском* (Turecké sufixy v srbském jazyce s důrazem na stav v makedonštině a bulharštině). Tato studie zkoumá odvozeniny, které vznikly přidáním tureckých sufixů, a poskytuje jejich sémantickou analýzu.

V roce 2005 byl vydán v Rijeci *Rečnik posuđenica iz turskog jezika* (Slovník výpůjček z tureckého jazyka) Milana Nosiće. Slovník byl zpracován v podobě výkladového slovníku a je v dnešní době nejrozsáhlejší slovník tureckých výpůjček, protože obsahuje 22 221 slov.

Bosenské filologické sdružení v Sarajevu vydalo roku 2007 studii Asima Peco *Radovi o turcizmima* (Práce o turcizmech), ve které se autor zabývá charakteristikou nejpobulárnějších studií věnovaných zkoumání turcizmů, poskytuje komparační slovník a mluví o turcizmech v rámci literární stylistiky.

V roce 2009 vyšel v Bělehradě *Rečnik turcizama* (Slovník turcizmů) dr. Đorđe Otaševiće, který čítá o něco více, než tři tisíce turcizmů, slov odvozených od turcizmů a kompozit (složených slov), jejichž součástí jsou turcizmy.

Téhož roku vydal v Sarajevu Fadil Nuhić *Rječnik: arabizama i turcizama i drugih termina odomaćenih u bosanskom govoru* (Slovník: arabizmů a turcizmů a jiných zdomácněných pojmů v bosenštině), ve kterém věnuje pozornost arabským a tureckým jazykovým vlivům.

V roce 2012 byl vydán *Rječnik turcizama u bosanskom jeziku sa tumačenjem i prevodom na engleski jezik* (Výkladový slovník turcizmů v bosenštině s překladem do angličtiny) Faruka Ibrahimoviće.

Závěr

Příchodem Turků na Balkán a jejich následným stykem se srbskou komunitou začal kontakt těchto národů. Turecké kulturní, politické a jazykové vlivy se v druhé polovině osmanské nadvlády staly pro toto prostředí určujícími. Skoro pět staletí osmanské hegemonie zanechalo výrazné stopy v srbském národě a posléze i v jeho jazyce. Turečtina byla jazykem dobytých, což rozhodlo o jejím nadřazeném postavení. V důsledku tureckého kulturního a jazykového tlaku, srbský jazyk prošel částečnou strukturální proměnou, která spočívala v jazykové změně. V případě srbštiny můžeme mluvit o jazykové změně konvergentního charakteru, která se projevila v podobě tureckých výpůjček (turcizmů). Při analýze této jazykové kategorie v srbštině je možné přijít k závěru, že se turecké výpůjčky týkají převážně lexikální složky jazyka, částečně morfologické a fonetické. Avšak příroda výpůjček není náhodou. Jazyková látka, která se přejímala z turečtiny, byla přímo ovlivněna extralingvistickými faktory, které byly dány sociální a politickou situací. Všeobecná přítomnost turečtiny, jako nadřazeného jazyka v balkánském prostředí, umožnila průnik tureckých jazykových elementů do srbštiny. Na základě toho, jaké cizojazyčné prvky se přebíraly, je možné určit intenzitu jazykového kontaktu těchto dvou jazyků. Lexikální a morfologické výpůjčky (jistou převahu však mají přejatá slova) umožňují odvodit, že jazykový kontakt srbštiny a turečtiny měl několik fází. První fází byl nahodilý kontakt, pro který je příznačné lexikální přejímání. Po tureckém tažení na Balkán intenzita kontaktu vystupňovala ve fázi druhou – slabý kontakt trvalejšího charakteru. Pro takový stupeň kontaktu jsou charakteristické některé funkční lexikální výpůjčky, jako jsou spojky a částice. Upevnění osmanské moci na Balkáně a následná islamizační politika vedla k tomu, že se kontakt těchto dvou jazyků stal ještě intenzivnější a nabyl trvalého charakteru. Tento přímý intenzivní jazykový kontakt je třetí fází, pro kterou jsou typické morfologické výpůjčky, respektive abstrahování derivačních sufixů z vypůjčených slov.

Takové podmínky kontaktu se odrazily na počtu turcizmů, zapojených do srbské jazykové struktury. Podle slovníku Milana Nosiće (2005) počet tureckých výpůjček se pohybuje kolem 22 000 slov, z čehož vyplývá, že tato slova jsou poměrně obsáhlou složkou srbské slovní zásoby. Vzhledem k tomu, že lexikum je nejméně stabilní část jazyka, která se kontinuálně nachází v procesu proměny a svým způsobem je zrcadlem společnosti odrážejícím životní proměny, je vyvoditelné, že turcizmy během vývoje srbského jazyka měnily v něm své postavení. Některá slova, která se obecně používala v minulosti, jsou v současném jazyce zapomenuta, nebo se nacházejí na pomezí s aktivní slovní zásobou. Některá

se používají jen v přísloví nebo určitých dialektech, nebo naopak jsou obecně frekventována. Během vývoje jazyka dána slova mohou přecházet z jedné kategorie do druhé, ale obecně je možné tuto jazykovou látku schématicky rozdělit na několik skupin. Vydělitelné jsou pět skupin turcizmů, kritériem tohoto dělení je stupeň zdomácnění v srbském jazyce. První skupinu tvoří turcizmy, které nemají domácí synonymum v srbštině, jsou úplně zdomácněny. Druhou skupinu tvoří slova, která mají domácí synonymum, ale běžnější je používání výpůjčky. Třetí skupina se skládá ze slov, která slouží k expresivnímu vyjadřování. Do čtvrté skupiny spadají dialektismy a do páté historismy.

Přesto, že turcizmy nejsou jednotné a stupně jejich zdomácnění a frekvenci jsou odlišné, tato slova zauímají své pozice v srbské slovní zásobě. Mají a plní své vyjadřovací a stylistické funkce. Nadto jsou předmětem zájmu jazykovědy a historie, poněvadž jsou nejzjevnějším důkazem a historickou památkou jazykového kontaktu srbštiny a turečtiny, jsou dokumentem a dějepisným zdrojem.

Seznam použité literatury:

ČERMÁK, F. Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky. Praha: Karolinum, 2011, 380 s. ISBN 978-80-246-1946-0.

GRAMELOVÁ, L. Latinské a románské prvky v albánštině: Latin and Romance elements in Albanian. Praha, 2013. Disertační práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav románských studií. Vedoucí práce Prof. PhDr. Bohumil Zavadil, CSc.

GANEEV, B. T. Jazyk: učebnoje posobije. Ufa: BGPU, 2001, 274 s. ISBN 58-797-8128-3.

JIREČEK, K. J. Istorija Srba. Knj. 2: Kulturna istorija. Beograd: Naučna knjiga, 1952, 516 s.

KOBR, J. Slovník lingvistických (jazykovědných) termínů. Praha: Linx, 2004, 115 s. ISBN 80-861-9414-0.

MILROY, J. On the role of the speaker in language change. Hickey: Cambridge University Press, 2001.

NOSIĆ, M. Rječnik posuđenica iz turskoga jezika. Rijeka: Maveda, 2005. ISBN 95-370-2901-8.

OTAŠEVIĆ, Đ. Rečnik turcizama. Beograd: Alma, 2014, 215 s. ISBN 978-86-7974-358-9.

PECO, A. Izabrana djela. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2007. ISBN 99-589-3091-9.

POKORNÝ, J. Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura. Praha: Grada, 2010, 346 s. ISBN 978-80-247-2843-8.

POPOVIĆ, Đ. Rečnik turcizama. Beograd: Srpska književna zadruha, 2014, 320 s. ISBN 978-863-7912-675.

RADIĆ, P. Turski sufiksi u srpskom jeziku: sa osvrtom na stanje u makedonskom i bugarskom. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2001, 211 s. YU ISSN 30-185x, UDK 808.

ROZENCVEJG, V. J. Jazykovyje kontakty: Lingvističeskaja problematika. Leningrad: Nauka, 1972, 80 s.

SERDUČENKO, G. P. Ljvističeskaja teorija Hugo Schuchardta. Rostov na Donu: Izvestija severo-kavkazskogo gosudarstvennogo universiteta, 1930, tom I (XIV). s. 174-194. Dostupné z <http://crecleco.seriot.ch/textes/SERDJUCHENKO30/txt.html>

SEMČINSKIJ, S. V. Semantična interferencija mov (na mat. slovjano-schidnoromanc'kich movnich kontaktiv). Kijev: Viša škola, 1974, 256 s.

ŠESTÁK, M. a kol. Dějiny jihoslovanských zemí. Praha: Lidové noviny, 1998, 756 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6266-9.

ŠKALJIĆ, A. Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost, 1989, 662 s. ISBN 86-010-1459-3.

THOMASON, S. G. Language contact. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001, 310 s. ISBN 07-486-0719-6.

THOMASON, S.G. – KAUFMAN, T. Language contact, creolization and genetic linguistics. Berkeley: University of California Press, 1991, 411 s. ISBN 0-520-07893-4.

WEINREICH, U. Languages in Contact, Findings and Problems. New York: Linguistic Circle of New York, 1953, 148 s.

WEITHMANN, M. W. Balkán: 2000 let mezi východem a západem. Praha: Vyšehrad, 1996, 431 s. ISBN 80-702-1199-7.

Kabinet cizích jazyků (Československá akademie věd). Srbochorvátsko-český slovník. Praha: Academia, 1982, 987 s.

ŽLUKTENKO, J. Ljvističeskije aspekty dvujazyčija. Kijev, 1974.

Seznam internetových zdrojů:

Naše řeč: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5091>

Hrvatski jezični portal: <http://hjp.novi-liber.hr/>

<http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovye-kontakty-bazovye-ponyatiya-i-ih-stratifikatsiya>

Příloha 1.

Disciplína „Balkanistika“ a „balkánský jazykový svaz“

Oblast Balkánského poloostrova je vnímána lingvisty jako „modelová“, protože ilustruje velký počet neobvyklých jazykových jevů, jako například působení substrátu, bilingvismus a multilingvismus apod. Dlouhodobé jazykové kontakty v oblasti balkánského poloostrova sehrály rozhodující roli ve formování „balkánského jazykového svazu“. Pochopitelně, definice tohoto pojmu nevznikala nahodile, ale byla klíčovou otázkou lingvistické balkanistiky, jejíž vývoj bych chtěla v této příloze popsat.

Na začátku je třeba definovat pojem „Balkanistika“. V lingvistickém encyklopedickém slovníku definice tohoto pojmu zní jako souhrn historicko-filologických disciplín, spojující komplexní porovnávací-historické a typologické studie sociální a etnické historie, materiální a duchovní kultury, jazyků balkánských národů v jejich historické minulosti až do současného stavu. Balkánská jazykověda zahrnuje tři přístupy: historický, typologický a areálový. Zkoumá synchronně a diachronně vývoj a vzájemné ovlivňování balkánských jazyků za cílem zjištění společných rysů těchto jazyků. Balkánská jazykověda zkoumá všechny balkánské jazyky bez ohledu na jejich genetickou příslušnost. Jsou to jazyky indoevropské skupiny. Bulharština, makedonština, srbština a chorvatština spadají do slovanské skupiny. Z románské skupiny to jsou jazyky rumunský a moldavský. Albánština a řečtina jsou monoskupiny. Balkánská jazykověda zkoumá jazykové procesy v balkánských jazycích, které jsou spojené s formováním zvláštní areálové podobnosti geneticky nepříbuzných jazyků. V souvislosti s touto zvláštností lze hovořit o jazykovém svazu. Za jazyky balkánského jazykového svazu se počítají: bulharština, makedonština, srbština, chorvatština, albánština, novořečtina a rumunština. Avšak srbština a chorvatština spadají do balkánského jazykového svazu jen okrajově.

Počátky balkánské jazykovědy jsou spojené se slovinským lingvistou a buditelem Jernejem Kopitarem, který si první všiml, že albánština, bulharština a valašský jazyk (t. j. rumunština) mají některé jazykové formy podobné i přes různý jazykový materiál. Hlavně Kopitar vyznačil existenci postponovaného artiklu v těchto jazycích. V případě bulharštiny, jako slovanského jazyka, postponovaný artikel není přirozený, podobně to je i u rumunštiny. Posléze, v 2. polovině 19. st. spatřil Franc Miklošič, jehož fundamentálním dílem je *Srovnávací gramatika slovanských jazyků*, řadu dalších podobností mezi rumunštinou, albánštinou, bulharštinou a novořečtinou. Franc (Franjo) Miklošič, považovaný za zakladatele

školy komparačně-historické gramatiky slovanských jazyků a jeden z předních představitelů slavistiky 19. st., o těchto jazycích s nadsázkou říkal, že slova jsou v nich různá ale gramatika stejná.

Utváření balkanistiky jako lingvistické disciplíny dopomáhaly mnohojazyčné slovníky balkánských jazyků, sestavené koncem 18. a v 19. st. Například trojjazyčný slovník novořeckého, valašského a albánského jazyka z roku 1770, sestavený T. Kavalioti a čtyřjazyčný slovník Michaila Adama Chadži z roku 1802. Kromě seznamů slov, takové slovníky obsahovaly běžné fráze a věty. Systematické zkoumání balkánských jazyků jak opisným monolingvistickým způsobem, tak i porovnávacím komparačním začalo v druhé polovině 19. st. Jazykovědci té doby se snažili odhalit společné rysy balkánských jazyků nejen v lexiku, ale i v gramatice. Avšak určení řady shod v balkánských jazycích se vyrýsovalo jen na začátku 20. st.

V roce 1908 vyšla práce T. Papachadžiho, věnovaná frazeologií balkánských jazyků, kde byla zdůrazněna významová a syntaktická podobnost frazeologismů. Německý jazykovědec, indoeuropeista, profesor Lipské univerzity G. Weigand, se zabýval jazyky balkánského jazykového svazu a soustředil soudobá bádání kolem časopisu *Ročenka ústavu rumunského jazyka*, který sám ročně vydával od roku 1894 až do roku 1921. V časopise *balkán-archiv* publikoval články, týkající se balkanistické problematiky. Autor *Praktické gramatiky rumunského jazyka* z roku 1903, *Gramatiky bulharského jazyka* z roku 1907, sestavovatel bulharsko-německého a albánsko-německého slovníku nabízí používat slovní spojení „balkánský rys“ pro označení společných rysů, charakteristických pro albánštinu, bulharštinu a rumunštinu. Koncem 19. st. ve Vídni začali ročně vydávat časopis *Zápisky balkánské komise*, kde publikovali monografické studie, věnované starobylým a novým balkánských jazykům. Tímto způsobem byl položen základ lingvistické balkanistiky jako samostatné disciplíny.

Nová úroveň vývoje lingvistické balkanistiky jako samostatné disciplíny začíná působením dánského jazykovědce Christiana Sandfelda a sovětského lingvisty Afanasija Selišjeva. Selišjev se věnoval komparační slavistice, otázkám makedonského dialektu a celkově balkánské jazykovědě, do lingvistiky zavedl pojem „balkanismus“, který by měl sloužit k označení společných rysů balkánských jazyků. Ve své práci *O společných rysech v balkánských jazycích: o jednom starém balkanismu v bulharštině* nabízí rozlišovat společné „balkánské“ rysy podle jejich strukturálně-jazykových úrovní: sémantické, syntaktické, morfologické a fonetické. Velkým krokem pro balkanistiku byla práce Christiana Sandfelda *Balkánská filologie, problémy a výsledky* z roku 1926, která vyšla v dánštině a pak ve

francouzštině. Tato práce systematicky popisovala společné balkánské jazykové rysy na všech úrovních jazykové struktury. Sandfeld první navrhl rozlišovat nelexikální (převážně gramatické) a lexikální balkanismy. Ve shodné balkánském lexiku určil výpůjčky mezibalkánské a výpůjčky z nebalkánských jazyků. Na základě gramatické podobnosti došel k závěru, že balkánské jazyky jsou jednotě. Ve své práci všechny balkanismy dělí na tři skupiny:

1. Výpůjčky
2. Nelexikální shoda mezi některými balkánskými jazyky
3. Nelexikální shoda mezi všemi balkánskými jazyky

Nelexikální shody jsou relevantní při posuzování příslušnosti jazyka k balkánskému jazykovému svazu a jsou to shody jako:

1. Postponovaný člen
2. Stavba budoucího času pomocí enklitického tvaru slovesa „chtít“
3. Redukce infinitivu
4. Synkretismus genetiva a dativa
5. Opakování osobních zájmen
6. Preference parataxe
7. Shoda forem „kde“ a „kudy“

Nová etapa lingvistické balkanistiky začíná Trubeckého návrhem pojmu „jazykového svazu“ jako nového typu jazykové podobnosti, podobnosti negenetické, ale typologické. Balkánské jazyky sdružujeme do jazykového svazu na základě poměrně velkého počtu syntaktických a morfologických shod a společného lexika. Od dvacátých let 20. st. pozornost badatelů byla obrácená na hlubší zkoumání odhalených společných balkánských rysů a na hledání dalších „balkanismů“. Byly zjištěny další nelexikální shody:

1. některé způsoby slovo tvorby a tvorba frazeologismů
2. analytický perféktum
3. druhý stupeň komparace přídavných jmen se tvoří pomocí prefixů
4. klitická zájmena
5. predikativní věty se slovesy v kondicionálu apod.

V roce 1963 americký lingvista a balkanista H. L. Klagstad určil devět základních společných balkánských jazykových rysů: postponovaný člen, tvorba budoucího času, negace, komparace přídavných jmen, monoslabičné předložky, klitická zvrtná a osobní zájmena, přítomný čas slovesa „být“ a tázací zájmena. Šíření myšlenky typologické podobnosti jazyků dopomohlo k formování teze roku 1963 o zvláštním balkánském jazykovém typu, který má

řádu shod v syntaxi a v aktuálním větném členění, kde téma je na prvním místě a réma na druhém a také je přítomný společný způsob vzniku číslovek od 11 do 19 na způsob „jeden-na-deset“. Vedle balkánského jazykového typu existuje románský a slovanský, jejichž podtypy jsou rumunský a balkano-slovanský podtyp.

V. Georgiev považuje otázku balkánského jazykového svazu za přední otázku balkanistiky. Podle Georgieva nejvíce charakteristickým společným rysem balkánských jazyků je skoro úplná shoda v artikulaci vokálů a konsonantů, také početné shodné lexikální elementy, přijaté hlavně z řečtiny a turečtiny, přítomnost řady stejných nebo velice podobných morfém apod. Systematizovat společné rysy balkánských jazyků se pokoušel také německý balkanista H. W. Schaller ve své práci *Balkánské jazyky* z roku 1975, ve které nabídl rozlišovat prvotní a druhotné balkanismy. Však, řada vědců považuje za správnější rozdělení balkanismů toto dělení: balkanismy, které jsou přítomné v některých balkánských jazycích a balkanismy, které jsou ve všech balkánských jazycích, jsou základem zvláštnosti balkánského jazykového svazu. Každopádně, existuje hodně odhalených balkanismů, hodně teorií a předpokladů, které balkanismy jsou více či méně podstatná, osobně bych brala v úvahu každé z členění.

Podle počtu „balkanismů“ balkánské jazyky jsou rozdělené do třech skupin:

1. Jazyky prvního stupně:

Počet balkanismů v těchto jazycích je tak velký, že tyto jazyky lze považovat za jádro daného jazykového svazu, jsou to albánština, bulharština, makedonština, rumunština.

2. Jazyky druhého stupně:

Počet balkanismů není tak velký, ale společné rysy jsou patrné, jsou to srbština, chorvatština a novořečtina.

3. Jazyky třetího stupně:

Počet balkanismu je malý, ale dané jazyky bezprostředně ovlivnily vznik zvláštních kategorií v jazycích balkánského jazykového svazu, jsou to turečtina (pod vlivem turečtiny v bulharštině vznikl narativ) a maďarština.

Pak se zvláštním směrem balkánské jazykovědy stala tzv. areálová typologie balkánských jazyků. Areálová typologie vznikla na základě dialektologie balkánských jazyků a bylo zjištěno, že se počet balkanismů v standartních jazycích liší od jednotlivých dialektů. Z tohoto důvodu, vedle balkánského jazykového svazu vyčleňují areálovou balkanoslovanskou jazykovou komunitu.

Velký počet odborných prací je věnován otázce geneze společných balkánských jazykových rysů a různorodých příčin vzniku těchto rysů. V procesu konvergence

balkánských jazyků velkou roli hrály historické, geografické a jazykové faktory. Však příčiny historické a geografické jsou rozhodujícími ve formování balkánského jazykového svazu. Lze konstatovat, že historicky balkánské jazyky byly ovlivňovány jazykovým substrátem, adstrátem a perstrátem, což vedlo k podobnosti vývoje všech balkánských jazyků, vzájemná velmi intenzivní interference z geografického sousedství dospěla ke „kontaktové příbuznosti“, tudíž typologické podobnosti. S ohledem na relativně velkou hustotu obyvatel různé národnostní příslušnosti a na častou migraci malých skupin obyvatel bylo možné šíření „cizích jazyků“ v oblasti Balkánu. Kromě již uvedených vnějších faktorů, které mohou ovlivňovat jazykový vývoj, jsou přítomné i faktory vnitřní. Jazykový svaz vzniká za přítomnosti mnohostranného multilingvismu, což je typickou situací v příhraničních oblastech na Balkáně. Multilingvismus umožňuje jednotlivci volit jednu z několika možných jazykových struktur, většinou za cílem jazykové úspornosti. Z řečeného lze konstatovat, že balkanizmy nepřecházejí z jednoho zdrojového jazyka, spíše jsou zdrojem všechny balkánské jazyky, vždyť mluvčí volí slovo a konstrukci co nejekonomičtější, nejvýstižnější. Také je nesporné, že pro konstituování jazykového svazu je podmínkou kontakt třech a více jazyků, tato podmínka konkrétně v balkánské oblasti byla splněna dvounásobně.

I přes to, že příslušnost turečtiny k balkánskému jazykovému svazu je sporná, já se přikláním k názoru, že turečtina by tam okrajově patřila a to z důvodu, že velmi silně ovlivnila srbštinu a vůbec balkánské jazyky foneticky, lexikálně a došlo nejen k vypůjčení slov, ale i k vypůjčení slovtvorných prvků, např. derivačních sufixů.